

VB 18007

B 18007 KOLOZSVÁRI ÉRTEKEZÉSEK
A MAGYAR MŰVELŐDÉSTÖRTÉNELEM KÖRÉBŐL

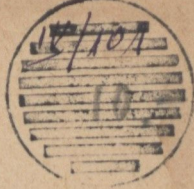
7. SZÁM.

TÁRSADALOM ÉS MŰVELŐDÉS
NAGY LAJOS ÉLETRAJZAIBAN

IRTA
GREGORICH IZIDOR

KOLOZSVAR,
NYOMATOTT STIEF JENŐ ÉS TÁRSA KÖNYVNYOMDÁJÁBAN
1915.

B 18007

KOLOZSVÁRI ÉRTEKEZÉSEK
A MAGYAR MŰVELŐDÉSTÖRTÉNELEM KÖRÉBŐL

7. SZÁM.

TÁRSADALOM ÉS MŰVELŐDÉS
NAGY LAJOS ÉLETRAJZAIBAN

IRTA
GREGORICH IZIDOR

KOLOZSVÁR,
NYOMATOTT STIEF JENŐ ÉS TÁRSA KÖNYVNYOMDÁJÁBAN
1915.

SZTE Egyetemi Könyvtár

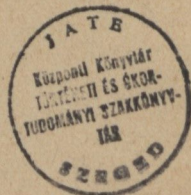

J000871843

SZEGEDI TUDOMÁNYEGYETEM
Művelődéstörténeti Intézetnek Könyvtára

Lejt. napló: _____ Lsz. _____

1a csoport: *375* szám.

B 18007

TARTALOM.

	Lap
Bevezetés. Források kiadása. A szerzők kiléte. Források és irodalom — — — — —	1
Az államterület. Magyarország, Erdély. Kapcsolt részek. Horvátország, Dalmácia, macsói bánság. Hübéres tartományok. Ruthénország, Moldva, Havasalföld, Bulgária, Szerbia, Bosznia -- -- --	8
A népesség. Magyaroknak hunoktól való származtatása. Nemzetiségek, németek, szászok, oláhok, angolok, zsidók. Néprajzi sajátosságok magyarokról. Testi tulajdonságok; lelkiek: vitézség, más javainak tisztelőben tartása, nagylelkűség, vendégszeretet, család, megvesztegethetőség, kapzsiság; zsidókról: uzsoráskodás — — —	12
A király és udvara. A királyi székek betöltése. Koronázás. Koronázási jelvények. A király címei. A királynék szerepe, címe. A királyi hercegek, hercegnők neveltetése. A királyi székek és temetkező hely. Udvari méltóságok: nádor, udvarbíró, kancellár, tárnokmester, adószedők, udvarmester, alkamarás, zászlótartó, allovászmester. A királyi tanács. A királynék, hercegek, hercegnők udvartartása. Testőrség. Király jövedelmei. Udvartartás költségei -- --	15
Az egyházi társadalom. Róm. kath., zsidó, patarenus és pogány vallások. A papság helyzete. Az érsek állása. A püspökök szerepe. A püspökök betöltése. A vicarius generalis hivatala. Az egyházmegyék kormányzása. A kanonokok, főesperesek. Szerzetek: minoriták, pálosok, kartauziak, johanniták -- -- --	24
A világi társadalom. A felső osztályok: magnates, principes, proceres, barones, milites, nobiles, székelyek. Jogaik és kötelességeik. Alsó osztályok: udvarnokok, condicionariusok -- -- --	29
A törvényhozás. A szent korona fogalma. Tagjai. Országgyűlés. Tanácskozás és határozatok -- -- --	34
A hit- erkölcsi élet és szellemi művelődés. Lajos király, anyja és a nép vallásossága. Szűz Mária, szt. László, Remete szt. Pál tisztelete. Zsidók, kúnok, patarenusok és szlávok megtérítése. Erkölcsi élet jó oldalai Johanna elítélésében; rossz oldalai: család, megvesztegethetőség, kapzsiság, káromlás. Szerzetesi iskolák; felsőbb papi iskolák; a papság műveltsége. Királyi udvar és a tudomány. A művészetek: arany és más ötvöztetések. Építészet -- -- --	36

IV.

A belügyi kormányzás. Központi hatalom. A király hatásköre, kormányzata. Kormányrész: kancellária és személyzete, a királyi tanács; a nádor, a bánok. A közrend; szászok, horvátok, szerbek, bosnyákok lázongása. Közegészség: gyakori pestis, okozói a közhit szerint a zsidók. Orvosok — — — — — 43

A külügy. Hazánk mint nagyhatalom. Külügyi összeköttetések házasságok és diplomácia révén. Összeköttetésünk a pápával, Sziciliával, Velencével, Cseh-, Lengyelországgal, Litvániával, Ausztriával, Német-, Francia-, Angolországgal — — — — — 47

A hadügy. Védkötelezettség: az ország főhivatalnokai, főpapok, királyi tisztviselők, bárók, lovagok, nemesek, székelyek, zsoldosok. Fegyvernemek: könnyű és nehéz fegyverzetű gyalogság; lovasság; hajóhad. Felszerelés: ruházat, tábori sátor; hadijelvények; kiáltó, zászló. Fegyverek: kard, nyíl, ostromgépek. Hadsereg szellemenye. Várak. Taktika: a háborúba való bocsátkozás; vezérlet, felvonulás, harcra buzdítás, támadás, várívás. A hadsereg élelmezése. Sebesültek. Foglyok. Jutalmazás — — — — — 56

A gazdasági élet és pénzügy. Gabonatermelés. Ipar. Kereskedelem. Használatban levő pénznemek. A kincstár bevételei: szászok és oláh vajdák földbére; az ispánságok és a királyi javadalmak; hadizsákmány. Kiadások: az udvartartás költségei; egyházak javadalmazása; zsoldosok fizetése; a követek kiadásai; rendkívüli kiadások. Pénzkezelők — — — — — 63

Bevezetés.

(Források kiadásai. A szerzők kiléte. Források és irodalom.)

A magyar történelemnek kevés olyan korszaka van, amellyel annyit foglalkoztak volna, mint Nagy Lajos kora. Ennek oka bizonyára a dicső kor mint ilyen és a források bősége. Számos oklevélen kívül találunk a „daliás idők“-kel behatóan foglalkozó egykorú krónikát János kükkülei főesperestől és krónikatöredéket egy János nevű minoritától. Tartalmuk Nagy Lajos élete és viselt dolgai.

Az előbbi a Budai, Dubniczi és Thuróczy-féle krónikákban foglal helyet. Legkorrektebb szövegű a Budai, legteljesebb a Thuróczy.

A Budai krónikát, mely 1473-ban nyomtatott, 1838-ban újra kiadta Podhradczy József „Chronicon Budense,“ majd 1900-ban rendezték sajtó alá „Chronica Hungarorum impressa Budae 1473., typis similibus reimpressa Gustavi Ranschburg“ címen, mint facsimile kiadást.

A Dubniczi krónikát Endlicher István hozta nyilvánosságra „Chronica de gestis Hungarorum nach einer Handschrift der gräflich Illesházyschen Bibliothek zu Dubnicz v. Stephan Friedrich Ladislaw Endlicher“ címen a Jahrbücher der Literatur 33—34 Bd. Wien 1826 c. folyóirat „Anzeige-Blatt für Wissenschaft und Kunst“ c. mellékletében. Ez hasonló a Budai krónikához, melytől jobbára csak a váriánsokkal különbözik, de Kükkülei főesperes 5. fejezetének helyére 10 év időtartamát magában foglaló János minorita krónikatöredéke van beiktatva, melyet Endlicher a fent nevezett folyóirat 34.

kötetének mellékletében 1—18 lapon közölt. Podhradczky József az általa kiadott Budai krónika megvilágítására a Dubniczinak szövegét részletekben a jegyzetekbe vette fel. Legújabbán 1884-ben Mátyás Flórián adta „*Fontes Domestici*“ III. kötetének 137—194. oldalán; közben a 143—167. l. a János minorita krónikatöredéket leljük.

A Küküllei János krónikáját tartalmazó Thuróczy krónikának kiadására vonatkozólag „sub iudice lis est.“ Kétségtelen azonban, hogy a XV. század nyolvanas éveiben adták ki. Később Schwandtner kétszer is sajtó alá rendezte *Scriptores Rerum Hungaricarum* c. gyűjteményben, melynek első kötetében „*Chronica Hungarorum de Ludovico rege a Joanne archidiacono de Ludovico rege, a Joanne archidiacono de Kikullew*“ címen megtaláljuk Küküllei krónikáját, még pedig az 1746-iki kiadásában a 171—198.; az 1766-ikiban a 213—248. oldalon.

Küküllei és János minorita krónikáját magyar fordításban is bírjuk. Küküllei első magyar fordítója Orosz Ferenc pálos szerzetes. Műve 1760-ban „Első Lajos magyar királynak dicsőséges országlásáról és élete fogytáig viselt dolgairól ugyan őfelsége János nevű belső titoktartó nótáriusától“ címen Budán jelent meg.

Legújabb magyar fordítása Dékáni Kálmántól való és a Gombos A.: *Középkori Krónikások* c. vállalat V. kötetében jelent meg 1906-ban: „Küküllei János: Nagy Lajos viselt dolgai“ címmel. Ugyancsak Dékáninak köszöni első magyar fordítását a nevezett vállalat IX. kötetében 1910-ben kiadott „János minorita Nagy Lajosról szóló krónikatöredéke (*Liber de rebus gestis Ludovici regis Hungariae*)“ is.

Dékáni ezen fordításaival, melyekhez kimerítő bevezetést nyújtott, a magyar történet irodalomnak nagy szolgálatot tett; a krónikák szövegét magyarosan igyekezett visszaadni, csak-hogy itt-ott hibásan. Így p. o. Küküllei ezen kitételét: „*exactores cucurrerunt ad omnes comitatus et villas regias et reginales per totum regni circulum et praedictam pecuniam*

ex integro exegerunt“,¹ így fordítja: „... adószedőket küldtek a király minden vármegyéjébe és a királyné városaiba s az említett összeget az országból pontosan behajtották“;² helyesebben így volna: „... adószedők mentek az egész ország területén levő ispánságokba, király és királynéi falvakba s az említett pénzüsszeget pontosan behajtották.“ Hibás a János minorita „hortabatur... Ludovicus... principes et duces exercitus, reducens eis ad sua ac patris sui... Karoli beneficia“³ szavainak a fordítása, mely Dékáninál így hangzik: „Lajos király emlékeztetve főurait az atyjától, Róbert királytól nyerte jótéteményekre is, ... buzdította őket mint seregének vezéreit“;⁴ megfelelőbb lenne: „Lajos... buzdította a főtisztviselőket és a hadsereg vezéreit, emlékeztetve őket az ő és atyjának, Károly királynak a jótéteményeire.“ A... thesauros regis...⁵ Dékáni úgy fordítja, hogy... a király kincstárosait...⁶ holott „thesaurus“ „kincset“ illetőleg „kincstárt“ jelent. Ezenkívül Dékáninál nem lehet eligazodni, vajjon Lajos öccse, András király fiának a nevé, melyet a krónikás Karolus Marcellusnak emleget, Károly Martel,⁷ Károly Marcellus,⁸ vagy Martell Károly⁹ volt-e?

A nevezett két krónikának már egész kis irodalma van, amely természetesen elsősorban a szerzők kilétét kutatja. Küküllei krónikájának szerzőjére vonatkozólag nincs kétség, amennyiben magát a krónika előszavában megismerteti a következőképen: „Lajos király viselt dolgairól, hadi népének és seregének hadigyakorlatairól kívántam én János most

¹ Schwandtner Thuróczy I. k. 230. l.

² Középk. Krón. V. k. 108. l.

³ Fontes Domestici III. k. 145. l.

⁴ Középk. Krón. IX. k. 51. l.

⁵ F. D. III. k. 162. l.

⁶ Középk. krón. IX. 79. l.

⁷ U. o. V. k. 119 l. 5. jegyz.

⁸ U. o. IX. k. 62. l.

⁹ U. o. IX. k. 64. l.

Küküllei főesperes az erdélyi egyházban, az esztergominak lelkiekben helynöke, akkor pedig az ő titkos jegyzője, a sok közül keveset az utókor tudomására juttatni.“¹ Küküllei életének egyéb körülményeiről közelebbi adatokat először Steinherz közölt: *Zur Biographie des Joannes Archidiaconus de Kükullew* címen a *Mitteilungen des Inst. für österr. Geschichtsforschung*. Innsbruck 1887. c. folyóirat 253—357 lapjain. Steinherznél teljesebb megvilágítással mutatja be Küküllei személyét Pór Antal a *Századok XXVII.* (1893.) évfolyamnak 1—15 oldalán. Steinherz, de főleg Pór tanulmányára támaszkodtak Küküllei életének megírásában: Domanovszky a *Századok* 1899. 342—344. l.; Békési Emil *Kath. a Szemle* 1899. 761—764. l.; Kollányi Ferenc: *Esztergomi Kanonokok* 1900. 61. l.; Szinnyei I.: *Magyar írók élete és munkái* 1900. 7. k. 573—74. l.; Marczali: *A magyar történet kútfői.* 1901. 201. l.; Dékányi a *Gombos A.: Középk. Krón. V. k.* 12—36. l.

Eszerint Küküllei, valódi nevén nemes tót-solymosi Apród János a biharmegyei Kávásról származott. Születésének éve ismeretlen. Ifjúságáról és tanulmányairól semmit sem tudunk. Diákpályára lépett s mint ilyen a királyi kancelláriába kerül, ami kétségkívül elárulja képzettségét és ügyességét. Valószínűleg a kancelláriában szerzett érdemei elismerésül megkapta az aradi káptalanban a lectori stallumot, minek következtében lemondott kancelláriai hivataláról (1352). Később az egri káptalanban olvasó-kanonok, majd az erdélyi, zágrábi és székesfehérvári káptalanban élvez kanonoki javadalmat. 1355-ben mint egri lector nyeri el a küküllei főesperességet, mely állását élete végéig megtartotta. Minthogy ez a hivatal nem volt helyhez kötve, lemondott az egri lectorságról és ismét a király szolgálatába állva, mintannak titkos jegyzője működik. 1359-ben esztergomi vicarius generalis, amellyel a királyi titkos jegyzőségről való lemondás járt. 1383-on túl nem hallani róla. Halálának éve is bizonytalan, de kétségtelen, hogy 1397-ben már

¹ Sch. Th. 215. l.

nem élt, amennyiben ez évben tartott esztergomi káptalani szemlén megemlíti még végre nem hajtott végrendeletét.

Azonban már vita kérdése a Dubniczi krónikatöredék szerzőjének a személye, minthogy róla a krónikatöredéken kívül ugyyszólván más adattal nem rendelkezünk. Ennek alapján először Endlicher István kísérelte meg a szerző kilétét megvilágítani a krónikatöredéknek általa eszközölt kiadásában (*Jahrbücher der Literatur* 34. köt. Anzeiger-Blatt 4. l.); majd Toldi Ferencz a pozsonyi krónika 1852-iki dőszkiadásának Bev. XV. oldalán. Lehoczky Tivadar a Századok 1880. 68—70. l. közöl adatokat, melyek alapján a Dubniczi krónika szerzőjét véli felismerni. Kézzelfoghatóbb adatot azonban az Anjou-kor kiváló kutatója Pör Antal említ: Nagy Lajos, M. Tört. Életrajzok VIII. k. 9. l. 1 jegyz. Ezek nyomán dolgoztak Domanovszky a Századok 1899. 411. l.; Békési a Kath. Szemle 1899. 587—89. l.; Marczali: A magyar tört. kútfői. 1901. 201. l. s végül Dékány: Középisk. krón. IX. k. 11—17. l. anélkül, hogy a Dubniczi krónikatöredék szerzőjét kellő megvilágításban látnók.

Az eddigi kutatóknak azonban annyit sikerült megállapítani, hogy a szóban forgó krónikatöredék szerzője János nevű hazafias pap és pedig minorita szerzetes volt. Tartózkodási helye Buda vagy Eger. Közeli viszonyban állt a királlyal, kinek gyóntatója volt és a királyi udvarral. Talán a királyi kancelláriában is volt alkalmazva, ahol betekintést nyerhetett a király levelezésébe, amennyiben 1349-ben egyes meg nem nevezett nápolyi foglyokról így ír: *quorum nomina in litteris eiusdem Stephani filii Laczk domino regi transmissis habere non potui.*¹ Életének egyéb körülményeiről, művének megírása idejéről nincs tudomásunk. De hogy egykorú eseményeket örökített meg, bizonyították napi adatai, melyet 51-et hoz fel.

A szerzők mellett a történetbúvárok a nevezett két krónika

¹ F. D. III. 155. l.

hitelét és becsét igyekeztek megállapítani. Flegler S.: A magyar történetírás történelme (Olcsó Könyvt. 77—80. füz.) c. munkájában (a 17—18. l.) szegényesnek mondja Küküllei előadását, de elismeri, hogy kora történetét áttekinthető rövidséggel sikerült neki leírni; „adatai biztosak és pontosak, chronológiája teljesen megbízható.“

Küküllei megbízhatóságát „Nagy Lajos“ monographiájában kiemeli Pór Antal is. Ugyanő a Századok 1893. 97—106. lapjain leírja és bonckés alá veszi Küküllei művét. A meglevő szövegek hiányát „tudakos másoló“ felforgatásának tulajdonítja. Szerinte Küküllei kútfői: saját tapasztalata, szavahihető emberek elbeszélése, okiratok s főleg az emlékező tehetsége, mely a legjobb szándéka mellett is néha megtévesztette. Ezért van, hogy „tudva és akarva soha sem mond valótlant, nem kimerítő, chronológiája gyöngé, tévedései is vannak, melyek pontatlanságnak minősíthetők.“

Domanovszky Sándor a Századok 1899. 342—355. l. fejtegeti Küküllei krónikáját ugyanazon alapon és felfogással, mint Pór A. Ő az események sorrendjének felforgatását Kükülleinek tudja be. Majd a Küküllei művét tartalmazó krónikákat veti össze; az eltérés leginkább a tulajdonneveknél s többé-kevésbé jelentéktelen kifejezéseknél mutatkozik.

Ugyancsak Domanovszky a Századok említett évfolyamának 226—256. l. leírja a Dubniczi krónikát. Ugyanott 411—437. l. boncolgatja először a János minorita krónikatöredéket s arra a következtetésre jut, hogy „a minorita műve általában részletesebb, bővebb, pontosabb“, de azért a tévedéstől sem ment egészen; szerinte „Küküllei életrajzot akar adni, de nem sikerül neki“, amennyiben „inkább csak száraz adatok összehalmozása és elég lapos előadása. Ezzel szemben a minorita nemcsak adatokat gyűjt, hanem azokat ügyesen csoportosítva, elég vonzóan adja elő“. „Küküllei krónikája fontos kútfő Nagy Lajos történetére, minorita művének a töredéke még jóval nagyobb fontossággal bír e kor kutatóira még csonkagsága mellett is.“

Legújabbán a fordításokkal kapcsolatban többször említett Dékány K. méltatta Küküllei és János minorita művét. Ő Pór és Domanovszky nyomdokain jár s jobbra ezek kutatásait foglalta össze bővebb kifejtésben.

Amint látjuk, az irodalom Kükülleinél megrója az eseményeknek felszínen úszó előadását, sorrendjüknek felforgatását, a chronologia hiányát és gyengeségét, továbbá néhány jelentéktelen tévedést; ezzel szemben elismeri János minorita krónikátörédékének fölényét, mely szintén kívánni valót hagy hátra és kiemelik mindkettőnek fontosságát Nagy Lajos korára vonatkozólag.

Történezeink ítéleteinek kétségtelenül igazat kell adnunk, ha a két krónikát a politikai történelem nézőpontjából figyeljük meg. Megváltozik azonban nézetünk, midőn nem az eseményeket, hanem a bennük rejlő állami és társadalmi életet vesszük szemügyre. E tekintetben a két életrajz igazi kincseshányának mutatkozik, melyet még eddig nem igen vettek figyelembe. Mindkettő, de különösen Küküllei műve az, mely mintha nem is életrajz, hanem művelődéstörténet volna, melyben kifejezésre jutnak Nagy Lajos korának társadalmi viszonyai, felfogása, politikai, vallási, szellemi és gazdasági élete. Az események pontos és kimerítő előadásában, a tulajdonnevek, évszámok helyes megjelölésében a krónikások mulasztást követtek el ugyan, de magának a kornak életét, melynek tanúi voltak, hűen hagyták ránk, úgyhogy műveikből, bár nem egészen tisztán, Nagy Lajos dicső korszakának képét rekonstruálhatjuk.

Ez a célja a jelen dolgozatnak is, melynek az összeállításában alapul Schwandiner Thuróczyjának 1766-iki kiadása és Mátyás Flórián által 1884-ben kiadott *Fontes Domestici* III. kötete szolgált. Az előbbiből, melyet Sch. Th.-val jeleztünk, Küküllei adatait merítettük; az utóbbiból pedig János minorita tudósításait s ezt F. D. III-al jelöltük.

Az államterület.

Magyarország, Erdély. Kapcsolt részek : Horvátország, Dalmácia, macsói bánság. Hűbéres tartományok : Ruthénország, Moldva, Havasalföld, Bulgária, Szerbia, Bosznia.

Magyarország területe Nagy Lajos korában 913.000 km.² volt, s mondhatni, ekkor érte el a legnagyobb kiterjedését. A személyes unióban levő Lengyelországon kívül ugyanis egy uralom alatt egyesültek azon tartományok, melyeket előző királyaink elfoglaltak s bár nagy részüket megtartani nem tudták, felvették címeikbe. Így tizenhat országa volt Lajos birodalmának, melynek határait az Adriai és a Fekete-tenger mosta, megközelítette a Balti, sőt Nápolyal egyideig a Tirreni is hozzátartozott.¹

A szorosabb értelemben vett Magyarország részei közül a krónikák legtöbbször emlékeznek meg Erdélyről, melynek neve *partes Transsilvaniae*. Erdélynek külön része a székelyek földje (terra Siculorum) Erdély legkeletibb határán.² Erdély lakói magyarok, székelyek és szászok, kikről „A népesség“-nél bővebben szólunk.

Erdély nagy veszedelemnek volt kitéve a tatárok részéről, akik határait és a székelyeket állandóan háborgatták. Eredményt azonban keveset értek el, mert a székelyek a köztük levő magyarokkal többnyire az erdélyi vajda vezérlete alatt ellenük győzelmesen harcoltak, sőt az ő területükre is betörték.³

¹ Márki S.: A középkor tört. 248. I. Műv. könyv.

² Sch. Th. 240. I.

³ F. D. III. 151. I. Ssh. Th. 221. 240. I.

A kapcsolt részek közül Horvátországban lázadás tör ki, melynek következtében a lázadók Horvát-, Dalmátországot és Szlavonia nagy részét, minthogy jogot formáltak rájuk, a szent korona megkárosításával elfoglalták.¹ Lajos hatalmas sereggel ellenük megy, engedelmességre kényszeríti és hűsége megesketi őket. Ámde a horvátok újból fellázadnak, mire a király az oda küldött nagy sereggel végkép megtöri őket s visszaállítja a rendet.²

Dalmácia Lajos uralkodása elején a velenceiek kezén volt. A horvátok megfélekezése után Lajos ennek visszafoglalására indul s eljut Zaráig, mely nemrég visszatért a király hűségére, amiért a velenceiek ostrom alá vették. Lajos főurainak és vezéreinek a velenceiek által történt megvesztegetése miatt nem tudja felszabadítani. Így aztán a záraiak hősie védekezése után Zára a velenceiek kezébe került, akik lakóival kegyetlenül bántak. Lajos utóbb követség útján egyenesen felszólítja Velencét Dalmácia és a tengerparti városok visszaadására. Velence tagadó válasza után a dolgot fegyverre bízzák. A magyar hadak egy része Velencét saját területén támadta meg, más része pedig Dalmáciában operált és elfoglalta Zárát, minek következtében Dalmácia és városai a magyar király uralma alá jutottak (1358).³

A macsói bánság a mai Szerbia északi részén a Drina folyótól a Dunáig terjedt. Macsó bánjai többször résztvesznek Nagy Lajos hadjárataiban, különösen a szerbek ellen, hol Oslofi Domonkos (Dominicus filius Oslo) bán Szemere albánnal, továbbá Garai Miklós bán küzdött.⁴

Hazánk tartományai között találjuk északon Ruthénországot (Ruscia).⁵ Ezt a litvánok támadják meg, de Lajos

¹ . . . regna Croatiae et Dalmatiae ac magnam partem Slavoniae in praeludicium sacrae coronae detinebant.

² Sch. Th. 221—222. l.

³ F. D. III. 145. l. Sch. Th. XXVI—XVIII. fej. 222—223. l.

⁴ Sch. Th. 240. l.

⁵ Ruscia alatt Vörös-Oroszországot kell értenünk, a későbbi Gallicia-Lodomérliát. Középk. Krón. V. 138. l. 2. jegyz.

legyőzi őket s Ruthénország kormányzására több erős kezű hívével, Péter bánt Imre egri püspök és Czudar György testvéreivel együtt, majd Bebek Imrét és Kápolyi Jánost tette meg vajdának illetőleg kapitánynak, akik ezt az országot Lajos király igazgatása alatt a szent korona birtokában (*sub titulo sanctae coronae et regimine... Regis*) megtartották.¹

Északkeleti részen a magyar szent korona alá tartozott Moldva. Ez a tatárokkal való szomszédsága miatt azok pusztításai következtében elnéptelenedett, mire Bogdán vezérlete alatt a mármarosai oláhok költöznek oda, akik, jóllehet lázadásaik miatt Lajos többször hadat indított ellenük, nagyon elszaporodtak. „Vajdáik, — mondja a krónikás — kiket az ország népe választ, magukat a magyar király hűbéreseinek vallják és kötelesek a szokott földbérrel pénzbírságot fizetni”.² Valószínű, hogy Lajos a Moldvában lakó kunok megtérítésén fáradozott.³

Moldvától délre terült el a Havasalföld (*partes Transalpinae*), mely szintén a magyar királynak volt alávetve. A havasalföldi vajdák bizonyára önállósításuk érdekében néhányszor fellázadnak. Sándor vajda még Károly idejében tért le a hűség útjáról, de Lajos nagysága előtt minden kényszer nélkül meghódol.⁴ Sándor fiával, Lajkkal azonban Lajos kemény küzdelmet folytat, míg hűségre bírja. Ezen részek biztosítására Lajos a Duna mellett Szörény (Zewrin) és Brassó vidékén Töröcsvárat (*castrum Therch*) építtette.⁵

Délen a magyar szent korona alá tartozó Bolgárországban ekkor egy Stracimir (Strachmerus) nevű fejedelem cárnak nevezte magát. Lajos erre haddal a bolgár területre hatolt, elfoglalta Bodon városát; a fejedelmet elfogta és csak bizonyos

¹ Sch. Th. 235. l.

² U. o. 245. l. Wajwode . . . , qui per Olachos ipsius regni eliguntur, se esse vasallos regis Hungariae profitentur, ad homagium praestandum obligantur, cum censu persolvere consueto.

³ U. o. 244. l.

⁴ Sch, Th. 217. l.

⁵ U. o. XXXVIII. fej. 240. l.

feltételek és szolgálatok mellett bocsátotta szabadon, melyek szerint Bulgáriát a magyar király nevében s annak fősege alatt kormányozza. A fejedelem ezután megtartotta a magyar királynak ígért hűséget és engedelmességet.

A magyar király hatalmában volt Szerbia is, melynek lakói többször lázongtak. Lajos velük szemben minden tekintetben nagy szívésséget fejtett ki. Szerbiának a magyar uralom alatt való megtartásában nagy részük volt a macsói bánoknak.¹

Végül hazánk tartománya volt Bosznia. Itt is lázadást kell megtörni, amit a király meghagyásából Konth Miklós nádor, Miklós esztergomi érsek más bárókkal és lovagokkal visznek véghez.² A boszniai lázadást valószínűleg a patare-nusok okozták, kiket a magyar király figyelmeztetésére Peregrin, Bosznia tudós és jámbor püspöke térítgetett.³ Bosznia nagy tekintélyű bánja, Kotromanić István, kinek leányát Lajos nőül birta, a lázadó horvátokkal szemben segítette meg Lajost.

¹ Sch. Th. 241. l.

³ U. o. 244. l.

² U. o. 237. l.

⁴ U. o. 222. l.

A népesség.

(Magyaroknak hunoktól való származtatása. Nemzetiségek : németek, szászok, oláhok, angolok, zsidók. Néprajzi sajátosságok magyarokról : Testi tulajdonságok ; lelkiek : vitézség, más javainak tiszteletben tartása, nagylelkűség, család, megvesztegethetőség, kapzsiság ; zsidókról : uzsoráskodás.)

Hazánk lakói Nagy Lajos korában, mint minden időben ugyanazt a tarka képet mutatják. Az ország zömét képező magyarok mellett a velük rokon székelyeket találjuk, továbbá idegeneket, akik közül a krónikások a németeket, szászokat, oláhokat és zsidókat szerepeltetik.

A magyarok eredetüket a hunoktól származtatják, mert a litván háborúban Ethel folyóhoz érve megemlékezik a krónikás, hogy állítólag ezen folyó partján született Attila, mikor a magyarok Scitiából Pannoniába vándoroltak¹. Innen van, hogy a magyarokat hunoknak is nevezik: a svábok elleni hadjáratban a hunok közül tizenöt ifju esik el².

A székelyeket, akik között magyarok is voltak, „Siculi” néven Erdély keleti szélén találjuk s mint határvédő nép állandó harcban állanak az Erdélybe be-beütő tatárokkal.³

A németeket a király nagyon szerette, minthogy tudta nyelvüket (*idiomatis eorum conscius*)⁴; hadseregében mint zsoldosok nagyrészt ők szolgálnak s ezért jutalmul birtokokat

¹ F. D. III. 155. l.

² U. o. 167. l. *de hunis autem in proelio quindecim iuvenes corruerunt.*

³ F. D. III. 151—152. l. Sch. Th. 221. 240. l.

⁴ Sch. Th. 233. l.

is kapnak, mint pl. Wolfhardt¹, aminek természetes következménye a letelepedés lehetett.

Külön említést érdemelnek Erdély délkeleti részén lakó szászok², akik bizonyára kiváltságaik fejében a királynak a szokásos földbért³ (*census*⁴ *consuetus*) fizetik.

Az oláhok laktak Máramarosban is, akik ezidőben Bogdán vezetése alatt a tatároktól elpusztított Moldvába vándorolnak⁴.

Hogy angolok laktak volna hazánkban, arról a krónikások pozitív adatot nem nyújtanak. De valószínűnek lehet tartani, hogy azon angol ijászok, kiket Lajos Töröcsváranak védelmére alkalmazott, nem távoztak el hazánkból⁵.

A zsidók, akik a király térítési szándéka elől Ausztriába és Csehországba térnek⁶, bizonyára az ország különböző részeiben voltak megtelepedve.

Az egyes lakosok jellemzését illetőleg legtöbb adatot találunk a magyarokról, akik erényeikkel és hibáikkal tisztán állnak előttünk.

A magyarok testi tulajdonságaira vetnek némi világot a következő adatok. A Brentán lovaikkal átusztatva kora reggel rátámadnak a velenceiekre s megverik őket⁷. Belz váránál teljes fegyverzetben átgázolnak a várárok nyakig érő vizén. Ugyanekkor Perényi Miklós a megsebesült királyt hátán a víz tulsó partjára viszi⁸.

A lelki tulajdonságok közül jellemzi a magyarokat a vitézség, melynek minden alkalommal fényes bizonyosságát adták. István vajda a nápolyi csatában inkább meghal, semhogy

¹ F. D. III. 153 l.

² Sch. Th. 214. l.

³ Az erdélyi szászok e korban is átalányösszegben (500 márka) fizetik a *terraglumot*. Illés J. Anjou-kori társadalom és adózás 1900. 68. l.

⁴ A *census* azonos; a *terragiummal*. Illés i. m. 62. l.

⁵ Sch. Th. 245. l.

⁶ U. o. 245. l.

⁷ Sch. Th. 242. l.

⁸ U. o. 234. l.

meghátválna¹. Bebek István Belzvár ostrománál oly vitézül védi a zászlót, hogy kezében három zászlónyelet törnek el². Bessenyő János egymaga három zsoldost terít le³. A magyarok vitézségét elismerte Albert osztrák herceg is⁴.

Hogy mások jogait és javait mennyire tiszteletben tartották, nyilvánvaló Erzsébet nápolyi utazásából, mely nyugalmasan és békében történt anélkül, hogy valakivel szemben sérelemeset vagy jogtalant követtek volna el⁵.

A magyarok nagylelkűsége nyilatkozott meg a fogoly Durazzói és Tarentói hercegekkel való bánásmódban, midőn nagy figyelemmel és tisztelettel voltak irántuk⁶.

A háborúban elfogott zsoldosok, miután fegyvereiktől és lovaiktól meg lettek fosztva, a magyar vendégszeretettel élvezhették⁷, szemben a velenceiekkel, akik a foglyokat éhséggel és szomjúsággal gyötörték⁸.

Az erény mellett hibáik sem hiányoztak. Ilyen a megvesztegetés, melynek révén a pápával el akarták ismertetni András királynak a nápolyi trónhoz való jogát⁹. Viszont aztán ők maguk is megvesztegethetők voltak, amit Sacatum (Székács) vár ostrománál a velenceiek használtak föl, midőn a vezéreket és bárókat megvesztegették, akik aztán árulóan viselkedtek a velenceiekkel szemben¹⁰. A megvesztegethetőség a kapzsiságnak is a jele.

Ugyszintén jellemző a magyarokra, hogy haragjukban kegyelmet nem ismernek. Így a svábok elleni hadjáraton a svábok kegyelemkérő szavát mibe sem véve szidalmak közt vágták le kezüket és fejüket¹¹.

A nemzetiségek közül a krónikás csak a zsidókról tartott fenn egy jellemző adatot, mely szerint a zsidók telhetetlen uzsorával nagy vagyont harácsolnak össze¹².

¹ F. D. III. 163. I.

² Sch. Th. 236. I.

³ F. D. III. 163. I.

⁴ U. o. 157. I.

⁵ Sch. Th. 219. I.

⁶ U. o. 225. I.

⁷ U. o. 229. 234. I.

⁸ U. o. 223. I.

⁹ U. o. 223. I.

¹⁰ U. o. 220.

¹¹ F. D. III. 167. I.

¹² Sch. Th. 242. I.

A király és udvara.

(A királyi szék betöltése. Koronázás. Koronázási jelvények. A király címei. A királynék szerepe, címe. A királyi hercegek, hercegnők neveltetése. A királyi szék- és temetkezőhely. Udvari méltóságok: nádor, udvarbíró, kancellár, tárnokmester, adószedők, udvarmester, alkamrás, zászlótartó, allovázmester. A királyi tanács. A királynék, hercegek, hercegnők udvartartása. Testőrség. Király jövedelmei. Udvartartás költségei.)

A magyar nemzet úgy a fejedelemség, mint a királyság korában örökléssel párosult szabad választással töltötte be a királyi széket. Midőn 1301-ben III. Andrással az Árpádház kihalt, a szabad királyválasztás joga egész terjedelmében visszaszállott a nemzetre, mely e jogot I. Károly megválasztásával gyakorolta. Károly biztosította családja férfi ágának az örökösödést, utódja Lajos mégis, bár a természet jogánál fogva (*iure naturae debito*) követte a királyi székben (*in regni solio*), csak az országnagyok (*magnates*), bárók (*barones*), lovagok (*milites*) és az összes nemesek (*communitas nobilium*) előzetes egyakaratú beleegyezésével foglalhatta el trónját.¹

Érdekes, hogy az egyházirend beleegyezéséről nincs szó. Ennek két okát lehet adni, amennyiben vagy a *magnates* gyűjtőnévben már bennfoglaltatik, vagy pedig mivel az egyháziak végezték a koronázást,² a krónikás a megemlítést fölöslegesnek tartotta.

Az uralkodáshoz való jog azonban még nem jelentette az uralkodói hatalmat, melyet a király csak koronázás által nyerhetett el. Tehát a koronázás nem pusztán külsőség volt,

¹ Sch. Th. 216, I.

² Bud. Krón. Schwandtner Thuróczyánál ez hiányzik.

hanem alkotmányjogi jelleggel is birt, főleg mióta királyaink esküt tettek az alkotmányra. Forrásainkban koronázási esküről nincsen szó, de hogy kellett lennie, kiténik a krónikás szavaiból, melyek szerint az újonnan megkoronázott király „gondolkodik, hogy mily eszközökkel és mi módon szerezze vissza az ország jogait, melyeket a szomszédok és előkelők bitorolnak”.¹ — A koronázás rövid időn belül történt meg a meghalt király után; így a Károly halálát követő 6-ik napon.²

A koronázást fényes ünnepek közepette magasztos szertartásokkal hajtották végre a magyar királyok ősi koronázó városában, Székesfehérvárt.³ Jelen voltak az országnagyok, előkelők, bárók, lovagok és a nemesség, akik közül a Budai Krónika névleg is megemlíti a király anyját, Erzsébet királynét, Tamás erdélyi vajdát, Vellermes Domonkos nádort.⁴

A koronázás tisztét mint az ország főpapja az esztergomi érsek végezte annál is inkább, mert 1309-ben Budán határozatot hoztak, mely „megtiltja örökre, hogy senki se merje a magyar királyt mngkoronázni, hanem csak az esztergomi érsek, kinek erre egyedül van joga”.⁵ A koronázási ünnepély fényének emelésére bizonyára jelen voltak más egyházi méltóságok is, akik közül Miklós egri, László pécsi, Péter szerémi, Vid testvér nyitrai és Lőrinc boszniai püspökök a szertartásnál segédkeztek.⁶

A koronázási jelvények közül csak a szent István-féle koronáról hallunk.⁷ Ennek említése azért fontos, mert „a nemzet iránta nagy tisztelettel viseltetik s annak akkora tekintélyt tulajdonított, mintha a királyi jog benne sarkallanék”,⁸

¹ Sch. Th. 216. l.

² U. o.

³ U. o.

⁴ Bud. Krón.

⁵ Pór A.: Anjouk kora 41. l. (Szilágyi: Magy. Nemz. Tört. III. k.)

⁶ Bud. Krón.

⁷ corona sancti regis Stephani coronatus est. Sch. Th. 216.

⁸ Pór A. i. m. 43. l.

mert csak az ezzel megkoronázott királyt tekintette törvényesnek; de szükséges a szent korona megemlézése megkülönböztetésül attól az új koronától, mellyel Lajos atyját, minthogy akkor a szent korona László vajda kezében volt, többször megkoronázták.

Lajos ezen koronázásával, mint sok más elődje, egyúttal a társországek királya is lett anélkül, hogy itt külön-külön koronáztatta volna meg magát s így bizonyára felvette azok címét is, mely akkor a következő volt: „*Dei gratia Hungarie, Dalmacie, Croacie, Rame, Servie, Galicie, Lodomerie, Cumanie, Bulgarieque rex*“. De már külön is megkoronáztatta magát Lengyelország királyává, melynek trónját nagybátyja révén szerzett örökségi jogon nyerte s ezt is felvette címébe,¹ sőt örökség jogánál fogva viselte egy ideig a sziciliai királyok címét: Jeruzsálem és Szicilia országainak királya² címet, melyhez még a „*princeps Salernitanus ac honoris montis S. Angeli Dominus*“ cím is tartozott, de erről a krónikás nem szól.

A király felesége állami ügyekben nem lép előtérbe, hanem csak a családiakban, pl. midőn a leányok kiházásításáról van szó, s ekkor úgy említetik mint *serrenissima Regina* v. *regina Elisabeth*.³ Sokkal többet szerepel azonban a király anyja, az özvegy Erzsébet királyné, akinek címe szintén *serenissima Regina*,⁴ de gyakoribb a *domina Elisabeth regina Hungariae*⁵ v. *domina Elisabeth regina*.⁶ A király édesanyja iránt kiváló szeretettel és tisztelettel viseltetett. Ennek vagy tán édesatyja végső akaratának kell tulajdonítani, hogy édesanyját belevonja minden királyi aktusba. Így midőn távol van a kormány gyepölőjét nem a feleségére bízza, sem valami

¹ Sch. Th. 239. I.

² U. o. 225. I. titulo regnorum . . . Hierusalem et Sicilliae utebatur.

³ Sch. Th. 246. I.

⁴ U. o. 225. I.

⁵ F. D. III. 144. I. Sch. Th. 217. I.

⁶ F. D. III. 148.

főpapra vagy főúrra, hanem elsősorban az édesanyjára.¹ Ezen működéséről sajnos forrásaink nem szólnak.

A királyi hercegek- illetőleg hercegnőkről szintén keveset beszélnek krónikáink és csak nevelésükről, mely a középkori felfogásnak megfelelően a vallásos érzület és jó erkölcsök² elsajátítására irányult, szerezhettünk némi fogalmat. Bizonyára oktatást nyertek a hét szabad művészetben, hisz Lajos királyról feljegyezte Küküllei, hogy híres volt a diáki tudományban (*scientia litterarum clarus*),³ különösen pedig a csillagászatban;⁴ ezenkívül tudott németül.⁵ De volt gondjuk arra is, hogy a hercegek testi erejét is fejlesszék. Erre szolgáltak a különféle tornajátékok és a vadászat. Lajosról megemlíti a krónikás, hogy gyermekkorában megszokta a vadászatot.⁶

Nagy Lajos királyi székhelye uralkodása elején még Visegrádon volt, melyet néhány évvel később Budával cserélt fel. Hogy mikor tette át székhelyét Budára, nem tudni, de valószínű, hogy 1348 februárjának a végén. Eddig ugyanis Visegrád névével találkozunk és pedig legutóljára 1348 február 14-ikén, mikor Visegrádra küldi a Durazzói és Tárentoi hercegeket⁷; de már ugyanazon év március 3-ikán a kis Károly Martellt Budára küldi anyjához.⁸ Tehát ekkor s ezóta lett Buda királyaink székhelye, az ország fővárosa, melyben Nagy Lajos az első nápolyi hadjárat után 1348 május végén szállhatott meg először.⁹

Lajos a minoriták esztergomi Bold. Szűzről elnevezett

¹ *regimen regni principaliter posuit in manibus . . . matris suae.*
F. D. III. 148. l.

² *ad educandum et bonis moribus imbuendum.* F. D. III. 151. l.

³ Sch. Th. 24. l.

⁴ U. o.

⁵ U. o. 247. l.

⁶ *ex consuetudine et delectatione a pueritia solita venationes . . .*
U. o. 247. l.

⁷ U. o. 225. l.

⁸ F. D. III. 151. l.

⁹ Középk. Krón. IX. 61. 4. jegyz.

templomában Béla király sírja mellett kívánt eltemettetni s evégből Péterfi Tamás mester házában Jakabfi Miklós alkararás jelenlétében temetkezési ajándék gyanánt az említett minorita rendháznak aranyláncból font övet hagyományozott.¹ Mindazonáltal nem Esztergomban temették el, hanem Székesfehérvárt a tőle emelt kápolnában, melyet felesége később középkori szokás szerint férje lelkiüdvéért és a temetkezési hely megváltása címén gazdagon megajándékozott.² Ugyancsak Székesfehérvárt temették el a kis Károly Martellt is.³

Ha most tekintünk Nagy Lajos budai udvarába, olyan közegeket is találunk, melyek nemcsak a szűkebb értelemben vett udvartartás, hanem a kormányzat tényezői, tisztségek és méltóságok egyaránt.

Méltóságánál fogva első hely illeti a nádort (palatinus), akinek udvari szereplése a krónikák szerint abban nyilvánul, hogy utazásai alkalmával kíséri az udvart, annak tekintélyét és díszét képezi. Geleffia Miklós nádor nápolyi útjában elkíséri az özv. Erzsébet királynét;⁴ megbízásból a pápához követségbe megy;⁵ Konth Miklós pedig a császárhoz küldetik békekötés végett.⁶

Udvari tisztség volt a királyi udvarispáné is (comes curiae regiae), aki szintén a király kíséretének tagja. Pál udvarispán özv. Erzsébet oldalán van, midőn az Olaszországba utazik,⁷ a nádorral együtt vesz részt a pápához küldött követ-ségben.⁸ Midőn pedig ugyancsak a nádorral egyetemben a

¹ F. D. III. 159. l.

² Sch. Th. 248. l. A Székesfehérvárt való temetés okát Waddingus mondja meg: regni proceres et Elisabetha coniux Albae ad Basilicam D. Stephani in sacello . . . tumultuari voluerunt. Középk. Krón. IX. 74. l. 2. jegyz.

³ F. D. III. 153. l.

⁴ Sch. Th. 219. l.

⁵ U. o.

⁶ U. o. 239. l.

⁷ U. o. 219. l.

⁸ U. o.

császárhoz megy a béke létrehozására, akkor mint országos tekintély szerepel, ezért címét a krónika udvarbíró (iudex curiae) néven jelöli meg.¹

A nádor mellett a legfőbb udvari méltóság a kancellár, aki rendszeren az esztergomi érsek volt. Ő őrizte a király hivatalos kettős pecsétjét, mellyel a szabadalmakat és egyéb leveleket hitelesítették. A pecsétet még a hadjáratra is elviszi magával. Ilyen alkalommal Boszniában a sátrából ellopták. A király újat csináltatott, melyet szintén az esztergomi érseknek adott át, hogy az elveszett pecséttel kibocsátott ok- és kiváltságleveleket ezzel újra megerősítse.² Amint látjuk, a kancellár vezette az irodai munkákat, amiben a királyi „nagy iroda” volt segítségére, melynek ő volt a feje.³ Emellett volt kis, másként titkos kancellária is, melynek feje a titkos kancellár egyúttal a királyi kápolna ispánja.⁴ Ilyen titkos kancelláriának volt jegyzője⁵ Nagy Lajos életrajzírója, János kükkülei főesperes.

A krónikások értesítenek más udvari tisztekről is. A kis Károly Martellt (Pomázi) Czikó mester ⁶ szolgálja; az első nápolyi hadjárat előtt a király (Konth) Miklós mestert küldi az itáliai állapotok kipuhatolására. Az első tárnokmester volt, a második pohárnokmester.

A tárnokmester hatásköréhez tartoztak az adószedők (exactores), akik az ispánságokban, a király és királyné falvaiban a királyi jövedelmeket behajtották.⁷

A második nápolyi hadjárat alkalmával a király tekintélyének emelésében nagy buzgalmat fejt ki Lesták udvar-

¹ Sch. Th. 239. l.

² Sch. Th. 237. l.

³ Pór A.: Nagy Lajos. 555. l.

⁴ U. o.

⁵ Sch. Th. 215. l. suorum secretorum notarius.

⁶ F. D. III. 151. l. A *mester* (magister) szó értelme itt ugyanaz, mint az angol *master*-é, amely urat jelent. Marczali H.: Társadalmunk fejlődése gazdasági alapon. Budapest. Szemle 1914. 448. sz. 14. l.

⁷ F. D. III. 146. l.

mester (*senescallus regis*), aki akkor „a királyi méltósággal járó költségek fedezésére magával vitt több ezer márka súlyú ezüstöt (*multa millia marcarum pondus argenti*), 2000 vagy annál is több arany és ezüst edényt és kincset.” Buzgalmáért királyától jutalomban részesült.¹

Midőn a király eltemetése ügyében rendelkezik, mint tanú az alkamarás (*vicelectisternitor*) szerepel.²

A király tisztjei kiveszik részüket a harcmezején is. Lesták udvarmestert Belzvár ostrománál kődobás éri és leteríti;³ Bebek István királyi zászlóartó (*vexillarius regis*) kezében három zászlórudat törnek el.⁴ Bessenyő János allovászmester (*viceagazo*) három zsoldost terít le;⁵ ezenkívül zólyomi vadászat alkalmával saját élete kockáztatásával egy megsebezett medve támadásával szemben megmenti a király életét.⁶

Az említett méltóságok nemcsak az udvarnál, hanem a megyék élén is viseltek tisztséget. Lesták udvarmester egyúttal somogyi ispán (*comes Simigiensis*) volt.⁷

Nagy Lajos udvarában az elősorolt méltóságok mellett nagyon sokat szerepeltek a király tanácsosai, annál is inkább, mert Lajos szorosabb értelemben vett országgyűlést nem tartott, legalább nincs róla tudomásunk, ennél fogva az ország ügyeit a királyi tanács (*consilium*) intézte el, s a király ennek meghallgatásával hozta rendeleteit. A király tanácsának tagjai anyja mellett a főpapok (*praelati*),⁸ főurak (*principes, barones, milites*),⁹ akik az ő meghittjei és kedveltjei.¹⁰ Kikéri tanácsukat akkor is, midőn leányait ki akarja házasítani.¹¹

A királyné udvartartása nagyjában hasonló volt a királyéhoz. Erre élénk világot vett az a kíséret, mellyel özv. Erzsébet királyné Nápolyba utazik. Ott találjuk környezetében első-

¹ F. D. III. 156. I.

² U. o. 159. I.

³ U. o. 163. I.

⁴ U. o.

⁵ U. o. 157. I.

⁶ U. o. 166. I.

⁷ U. o. III. 163. I.

⁸ Sch. Th. 245. I.

⁹ U. o. 221. I.

¹⁰ F. D. III. 147. I.

¹¹ Sch. Th. 246. I.

sorban az udvarhölgyek nagy számát (*multitudo dominarum et nobilium puellarum*), továbbá bárókat, akik közül Miklós nádort és Pál udvarispánt a pápához küldi, lovagokat (*milites*) és csatlósokat (*clientes*).¹

Valószínű, hogy a királyi hercegek illetőleg hercegnők szintén rendelkeztek udvartartással, ami kitűnik abból, hogy Erzsébet királyné a kis Károly Martell szolgálatára (ad *ministerium ducis pueri*) rendelte Czikó mestert, Miklós bánt, Olivér urat és másokat.²

Végül a királyi udvar környezetében találunk testőröket (*familiares regis*), akik az első litván hadjárat alkalmával Krakóban kivégzik a királyi kincsar (*thesaurus regis*) megrablóját.³

Az udvar alsórendű teendőit nagyszámú szolgaszemélyzet (*familia*) végezte, melyből a Nápolyba utazó Erzsébet kíséretében külön is megemlíttetnek a csatlósok (*clientes*).⁴

Nagy Lajos fényes udvartartása a királyi kincstár nem csekély összegébe került, melynek jövedelmi forrásaiból a krónikás az ispánságokat, a király és királyné falvait említi,⁵ továbbá az erdélyi szászok⁶ és a moldvai oláh vajdák⁷ földbérét.

E jövedelmek azonban nem voltak elégségesek, hogy a király kiadásait fedezzék. Felemésztette az udvartartás, melynek költségeire pl. özv. Erzsébet királyné nápolyi útja alkalmával 27.000 színezüst, 17.000 színarany, 4000 vert arany márkát, félköböl forintot és kis dénárt vitt, amennyi elégséges volt az ország határáig.⁸ Lesták udvarmester a második nápolyi hadjáratra a királyi méltósággal járó költségek fedezésére magával visz több ezer márka súlyú ezüstöt, 2000-nél több arany és ezüst edényt és sok kincset.⁹ Ezekhez járultak

¹ Sch. Th. 217. l.

⁵ U. o. 220. l.

² F. D. III. 151. l.

⁶ U. o. 216. l.

³ U. o. 162. l.

⁷ U. o. 245. l.

⁴ Sch. Th. 217. l.

⁸ Sch. Th. 218. l. A mai értéket l. „Pénzügy.”

⁹ F. D. III. 156. l.

azok a nagyszerű adományok, melyeket a király részint pénzben, részint díszes felszerelésekben az egyháznak tett; de a király pénztárából (de sumptibus domini regis) fizették a zsoldosokat is.¹ Mindez a királyi kincstárt néha megviselte. Így pl. mikor özv. Erzsébet királyné követei Erzsébet és Lajos tudta nélkül András király érdekében a római pápának pénzt ígértek, akkor az ígért összeget az összes várispánságokba, a király és királyné falvaiba küldött adószedők pontosan (ex integro) behajtották. Ezt talán épen akkor nem teszik, ha a királyi kincstár rendelkezett volna akkora összeggel.

¹ F. D. III. 148. l.

Az egyházi társadalom.

(Róm. kath., zsidó, patarenius és pogány vallások. A papság helyzete. Az érsek állása. A püspökök szerepe. Az egyházmegyék kormányzása. A püspöki szék betöltése. A vicarius generalis hivatala. A kanonokok, főesperesek. Szerzetek: minoriták, pálosok, kartauziak, johanniták.)

Nagy Lajos korában részint hazánk területén, részint pedig a szent korona alá tartozó részekben forrásaink a katolikus mellett többféle vallásról beszélnek u. m. zsidókról¹, patareniusokról (bogomilok) Boszniában és pogányságról a kúnokról².

Az uralkodó államvallás a katolikus volt, mely erkölcsnemesítő hatása mellett fontos politikai szerepet is töltött be úgy, hogy ez időben az egyház társadalmi és állami létét

¹ Sch. Th. 242. l.

² U. o. 244. l. A patarenius vagy bogomil vallás a gnoszticizmus és a manicheizmus szektája. Árménliában keletkezett, Innen Bizáncon keresztül Bulgáriába, majd Boszniába jutott, s ez utóbbi helyen Jeromos (Bogomil) nevű pap terjesztette. Hittek egy Istenben és a Háromságban, de az Istent nem tekintették az ég és föld teremtményének, mert ő csak a lelket és minden láthatlant teremtett, minden láthatót pedig az ördög. Krisztust legfőbb angyalnak tekintették látható testtel, aminek következtében szenvedése és halála is látható volt. Elvetették az összes szentségeket, az öszövétséget, de imádságnak megtartották a „Miatyánk”-ot. Kifejlődött hierarchiájuk nem volt. Legfőbb egyházi méltóság volt a *djed* (püspök féle), akinek a *gost* (pap) és a *strojnici* (hitterjesztő tanítók) voltak alávetve. Templomot, oltárt nem emeltek, hanem istentiszteletre, mely énekből és kenyértörésből állott, az erdőkben vagy magánházakban gyűltek össze. Akik az előírt szabályokat pontosan betartották, *savršeni* (tökéletesek)-nek nevezték. A tökéletes bogomilok életük legnagyobb részét böjtölésben és imádságban töltötték. (Šišić F.: Hrvatska Povjest U Zagrebu 1906. l. 98—99. l.)

nehéz különválasztani. Innen vannak azok a kitételek és előjogok, melyekkel a katolikus papság rendelkezett, mely nemcsak személyes, kitűnő társadalmi helyzeténél fogva, hanem mint a birtokarisztokrácia legelőkelőbb eleme külön osztályát képezi a társadalomnak¹.

Forrásainkban a főpapságból (praelati) nemcsak az egyházban elfoglalt, hanem közjogi állása által is kiemelkedik az esztergomi érsek (archiepiscopus Strigoniensis). Megkoronázás által ő teszi a királyt a világi hatalom első tekintélyévé²; ő őrzi a király hiteles kettős pecsétjét, az ő vezetése mellett készülnek a királyi rendeletek és kiváltságlevelek, a királyi udvarban méltóság és tisztesség részese³.

A többi főpap szintén kiváló helyet foglal el az országos ügyekben. A király meghittjei⁴, tanácsának tagjai⁵. A király részéről többféle megbízatásban részesülnek. Így János veszprémi választott püspököt a pápához küldi követségbe⁶, ugyancsak ily minőségben szerepel Vid testvér nyitrai püspök⁷; nápolyi útja előkészítésével Miklós nyitrai választott püspököt⁸ Ruthénország kormányzásával Imre egrit bízta meg⁹. Peregrin boszniai püspök a király indítványára a patarenusokat téríti¹⁰; résztvesznek a király utazásaiban; Ápuliba elkísérik Miklós zágrábi püspök, továbbá a budai prépost¹¹.

A főpapokat megtaláljuk a táborban is; így Miklós esztergomi érseket Boszniában¹².

De a tanult alsó papság is szerepel a király környezetében. Ilyen volt, mint a király titkos jegyzője, Küküllei János¹³.

Az egyházkormányzat élén az esztergomi érsek áll. Az egyházmegyéket a püspökök kormányozzák. A püspöki székeket, melyek közül ez időben, mint láttuk, különösen az egr, nyitrai, pécsi, zágrábi, boszniai és szerémi tűnik ki, választással

¹ Illés J.: Az Anjou-kori társadalom és adózás. Budapest. 1900. 7-8. l.

² Bud. Krón.

⁶ U. o. 262. l.

¹⁰ U. o. 244. l.

³ Sch. Th. 237. l.

⁷ U. o. 219. l.

¹¹ U. o. 227. l.

⁴ F. D. III. 147. l.

⁸ F. D. III. 148. l.

¹² U. o. 237. l.

⁵ Sch. Th. 246. l.

⁹ Sch. Th. 236. l.

¹³ U. o. 215. l.

töltötték (*electus*=választott) be, de nem lehetetlen, hogy Lajos atya példájára, aki a külföldi királyokat követve, kinevezést kezdett gyakorolni, szintén nevezett ki főpapokat, annál is inkább, mivel szerzetesek is voltak püspökök (Vid nyitrai, Peregrin boszniai), akiket a káptalanok aligha választottak meg.

A választott püspökök *electus*oknak nevezték magukat addig, míg a pápai megerősítést kapták. A krónikák két ilyen *electus* püspököt említenek: Miklós nyitrai¹ és János veszprémi.²

A püspökök talán politikai elfoglaltságuk miatt egyházi joghatóságukat megosztják, s kialakul a *vicarius generalis* hivatala. Ilyen helytartó volt a lelki ügyek terén az esztergomi egyházmegyében Küküllei János krónikásunk.³ A püspökök oldalán vannak még a kanonokok, akik közül a krónikás az őrkanonokot (*custos*) említi, aki a nagyváradi templom kincseinek volt az őrzője.⁴

A kanonokok közt helyet foglaltak az *archidiaconusok* mint az egyházmegyék egyes kerületének felügyelői.⁵ Az erdélyi egyházmegye küküllei kerületében ekkor a róla elnevezett krónikás volt a főesperes.⁶

Krónikáink azonban sokkal többet mondanak azon szerzetesrendekről, melyek ez időben hazánkban működtek. Első helyen kell említenünk a Szent Ferenc rendjét, a minoritákat, akik ekkor éltek virágkorukat. Hittérítéssel, lelkipásztorkodással és tanítással foglalkoztak. A kúnok között, akiknek megtérítésén Lajos buzgón fáradozott, a minoriták teljesítik a lelkipásztorkodás tisztét, ők szolgálatják ki nekik az egyház szentségeit.⁷ Hogy tanítással is foglalkoztak, János minorita lector⁸ neve bizonyítja, amely tanítót jelent.⁹ A lectorok előadták a

¹ F. D. III. 148. l.

³ U. o. 215. l.

² Sch. Th. 232. l.

⁴ F. D. III. 152. l.

⁵ Dr. Erdélyi L.: Magyarország. társ. a két szent király, az elsőzsínatok és Kálmán törvényelben. Religio 1907. 437. l.

⁶ Sch. Th. 215. l.

⁸ F. D. III. 166. l.

⁷ U. o. 244. l.

⁹ Bartal: Magyarország. latinság szótára.

poesist, rethoricát, mathesist, továbbá a theologiai segédtudományokat.¹

A király is kedvelte a minoritákat, amit ezen szavai „tota anima mea in manibus Fratrum minorum est“ igazolnak; mint már láttuk, a minoriták esztergomi templomában kívánt eltemettetni.² A minoriták is tanusították a király iránt tiszteletüket és hálájukat, elkísérték hadjárataiban,³ s a rend egyik tagja, Nagy Lajos gyóntatója, királyának és urának dicső uralkodásából, bárcsak töredékben birjuk ezen életrajzot, néhány évet megörökített.

A másik ez időben virágzásnak indult szerzetesrend volt a pálosoké (ordo eremitarum S. Pauli), melyet Özséb esztergomi kanonok alapított. A pálosok I. Károly idejében emeltettek szerzetesrenddé. Lajos korában a magyar alapítás mellett azzal is nagy jelentőséget nyertek, hogy akkor hozták Velencéből Magyarországra a rend égi párfogójának, Remete szt. Pálnak ereklyéit. Buda mellett levő Szent Lőrinczen (ma Pestszentlőrincz) a pálosok kolostorában helyezték el, hol a jámbor nép ezrei felkeresték. Itt aztán bizonyára megismerkedtek a rend tagjaival s azok révén a rend szellemével, ami nem maradt hatás nélkül. Számosan a remete életre szánták magukat és mivel a rend — kevés számú (Szent Lőrincz, Szent Kereszt, Szent Lélek és Szent László) kolostora lévén — őket kebelébe fel nem vehette, mint világiak kezdtek remetéskedni a pilisi erdőben és más helyeken (in silva de Peliso et in aliis locis manebant laici sub nomine eremitarum vagabundi).⁴ Lajos a krónikás szerint segíteni akart ezen; evégből a pálosok számára a mai Marianosztrán (in Noztre) díszes kolostort építtetett.⁵ Példájával alattvalóira is hatott úgy, hogy a bárók, lovagok, nemesek és a főpapok közül is sokan ezen rend számára kolostorokat emeltek s azokat javadalmakkal látták el.⁶ A pálosok működéséről krónikáink nem tudósítanak.

¹ Századok : 1888. 562. l.

² F. D. III. 159. l.

³ U. o. 166. l.

⁴ Sch. Th. XLII. fej. 242. l.

⁵ U. o. XLIII. fej. 243. l.

⁶ U. o. 243. l.

E két szerzetesrenden kívül szó van még a kartauziakról, kiknek Lajos szintén kiváló gondját viselte és számukra a Bakonyban Lövöldön (ma Városlőd) kolostort építtetett s azt javadalmazta.¹

Egy adat, mely szerint Lajos Aversa város kapitányává a johannita Moriális testvért, vránai perjelt tette, arról tanúskodik, hogy voltak hazánkban johanniták is.²

¹ Sch. Th. XLIV. feje. 243. l. A lövöldi zárda egyike volt a világ legszebb kolostorainak. Pór A.: Nagy Lajos. 595. l.

² Sch. Th. 230. l.

A világi társadalom.

(A felső osztályok: magnates, principes, procures, barones, milites, nobiles, székelyek. Jogaik és kötelességeik. Alsó osztályok: udvarnokok, condicionariusok.)

Nagy Lajos korabeli világi társadalmat illetőleg krónikáink abban is hívek maradtak korukhoz, hogy a jobban tagozódott felső osztályok mellett az alsó osztályokról nagyon keveset szólnak.

A felső osztályok teljes elősorolását nyújtja Küküllői, midőn elbeszéli, hogy a királyválasztáson illetőleg koronázáson résztvettek: magnates, procures, barones, milites et communitas nobilium.¹

A sorozatból lájuk, hogy a *magnates* (országnagyok) rangban az első helyet foglalják el. Vajjon kiket foglalt magában ez az elnevezés? A *principeseket*, akiket ezidőben báróknak is neveznek² s valószínűleg a főpapokat is, mert ezek a fentebbi felsorolásból hiányoznak.

A principes vagy bárók az ország főhivatalnokai voltak. A krónikás közülük megemlíti a nádort, az erdélyi vajdát, a szlapon és boszniai bánt:

... cum quibusdam *baronibus* et militibus, inter quos erant *principales*: *palatinus* Nicolaus filius Gyleti ... et Nicolaus de Zech.³ ... Andreas *waywoda*.⁴ ... cum

¹ Sch. Th. 216.

² princeps seu baro Sch. Th. 217. l.

³ Szlapon bán. Pór A.: Nagy Lajos 29. l.

⁴ Sch. Th. 227. l.

principe: Stephano bano Bosnensi . . .¹ . . . *princeps* seu *baro*
Alexander Waiwoda Transalpinus . . .²

. . . unum de suis principibus Stephanum wajwodam
Transsilvanum . . .³

Ezen bárók meg vannak különböztetve a többiektől,
akiket a krónikások szintén *baro* néven említenek, bár sokszor
a kettőt együttesen kell' érteni.

. per suos principes et barones . . .⁴

. suorum principum et baronum . . .⁵

Hogy ezen kisebbrendű bárókhoz kik tartoztak, egyik
krónikás sem említi, jóllehet gyakran olvassuk, hogy részt-
vesznek a hadjáratokon. Bennük bizonyára a vármegye-ispá-
nokokat és kisebb méltóságot viselő hivatalnokokat kell látnunk,
akik a társadalmi felső osztályok rangsorozatában a harmadik
helyet foglalták el, míg a másodikon a *procereseket* (előkelők)
találjuk. Ezek a leggazdagabb földbirtokosok, akik tisztségeket
nem viseltek.⁶ A krónikások csak annyit szólnak róluk, hogy
jelen vannak a királyi szék betöltésénél,⁷ hogy a Nápolyból
visszatérő özv. Erzsébetet fogadják⁸ s hogy András meg-
gyilkolása felett részvétüket fejezik ki.⁹ Ez az egész.¹⁰

A világi társadalom kiváltságosainak negyedik osztályát
alkották a *milites*. Ezek a kisebbrendű bárókkal majdnem
egyenrangúaknak tűnnek fel, amit abból lehet következtetni,
hogy a krónikások úgyszólván mindig egymás mellett emle-
getik őket, sőt egy esetben a krónikás a *milites*-t előbbre
teszi: *communicato consilio principum, militum et baronum*.

A miles elnevezés a lovagokra, valószínűleg az arany-
sarkantyús és Szt. Györgyről elnevezett rend tagjaira vonat-

¹ Sch. Th. 22. l.

⁶ Dr. Erdélyi professzor úr után.

² U. o. 217. l.

⁷ Sch. Th. 216. l.

³ F. D. III. 153. l.

⁸ U. o. 219. l.

⁴ U. o. III. 145. l.

⁹ F. D. III. 144.

⁵ Sch. Th. 221. l.

¹⁰ Illés József szerint a *proceres* azok, akik bizonyos előkelő, de
nem a legfelsőbb méltóságokat, hivatalokat töltötték be. l. m. 8. l.

kozott; de jelentette a páncélos vitézeket is. A lovagok közül Küküllei névszerint is megemlíti a nádor fiait: Jánost és Domonkost, továbbá Kanizsai Lőrincz fiát, Jánost.¹ Azonban a lovagok sem voltak egyformák; voltak köztük, akik vagyonban kiemelkedtek. Ilyeneket küld a király Lajk vajda ellen.²

A kiváltságosok legalsó, de legterjedelmesebb osztályát alkotta a köznemesség (nobiles), mely szintén résztvesz a királyválasztáson illetőleg koronázáson,³ a hadseregben is a bárók és lovagok mellett.⁴ Ők fogadják az Itáliából visszatérő királyt.⁵ A köznemesség közül sokan a jómód bizonyos nemével rendelkeztek, mert Lajos király példáján indulva az egyháznak adományokat tettek.⁶

Lajos valószínűleg, hogy zászlóaljait növelje, a köznemeselek számát szaporította, amennyiben a királyi udvarnokok és más úrbéreselek közül sokat nemesített.⁷ Ezekről vették eredetüket az egytelkes nemesek, kiket később bocskoros nemeseknek neveztek.

A köznemességgel körülbelül egyenlőfokú különálló társadalmi osztály a székelyek⁸ vitézi osztálya, de hogy milyen viszonyban, arról nem szólnak a krónikák, csak azt mondják, hogy a köztük levő magyarokkal önállóan harcolnak;⁹ egy alkalommal Laczkfi András vajdával együtt.¹⁰ Lajk vajda ellen a király parancsára a magyar nemesekkel és tehetősebb lovagokkal Miklós vajda vezeti őket.¹¹

Ha most végig nézzük a felső osztályokat, látjuk, hogy

¹ Sch. Th. 227. l.

² alius ex potioribus militibus. Sch. Th. 240. l.

³ U. o. 216. l.

⁴ moto exercitu cum suis baronibus, militibus et nobilibus. U. o.

⁵ F. D. III. 153. l. ⁶ Sch. Th. 243. l.

⁷ U. o. 245. l.

⁸ cum Siculis nobilibus Sch. Th. 221. l.; nobilibus et Siculis partis Transsylvanie. U. o. 240.

⁹ F. D. III. 151. l.

¹⁰ Sch. Th. 221. l.

¹¹ U. o. 240. l.

mindegyiknél a méltóság mellett a birtok is előtérbe lép, melyhez viszonyítva résztvesznek a társadalmi élet vezetésében vagy a kötelességek teljesítésében. Így mindnyájuk befolyásával történt a trón betöltése, mint azt Küküllei elmondja;¹ de már az államügyek intézésében nem egyforma a szerepük.

A királyi tanács, mely ezen időben az országgyűlés hiányában az államügyeket intézte, hol tágabb, hol szűkebb körű.² Tágabb alakjában tagjai a principes, barones és milites. Velük tárgyal a király, mielőtt a lázadó horvátok ellen hadat indít;³ arra nézve, hogy ki akarja őt helyettesíteni Ápulában, az összes bárókat és lovagokat megkérdezi;⁴ de már Mária leányának férjhezmenetelét illetőleg anyján és feleségén kívül csak a főpapok és bárók tanácsát kéri ki.⁵ Érdekes, hogy a krónikás a király tanácsosait *seniorok* néven is említi, akiknek tanácsára, miután Sziciliában helytartót hagyott, visszatér Magyarországra.⁶ Ezt az elnevezést valószínűleg szt. István törvényeinek tanulmányozása folytán használta.

A köznemesek az országos ügyeket intéző királyi tanácsban nem foglaltak helyett s így országgyűlés hiányában az államigazgatásából is ki voltak zárva. De bizonyára nagyobb részt vettek a megyék vezetésében és a király választáson.

A felső osztályokat nagyobb politikai szereplés és közéletre gyakorolt hatás fejében nagyobb kötelességek is terhelték, melyek közül a honvédelem emelkedik ki. A hadkötelezettség az összes birtokosokat, a bárókat, lovagokat és nemeseket illette, mely utóbbiak számát szaporította sok udvarnok és más condicionárius nemesítésével. A király szinte szabadon

¹ U. o. 216.

² Illés I. m. 20. l.

³ Sch. Th. 221 l.

⁴ convocans universos barones et milites. F. D. III. 159. l.

⁵ Sch. Th. 246. l.

⁶ Disponente vicario senlorum usus consilio ad Hungariam reversus est. F. D. III. 153. l.

rendelkezik velük azon viszonyról fogva, melybe az ő és atyja birtokadományai révén jutott.¹ Így Miklós nádort elküldi, hogy az Ápuliában levőknek segítségére legyen;² Laczkfi Istvánnak és a nemeseknek meghagyja, hogy rendezett sorokban vonuljanak Veronába.³ Kázimér lengyel király segítségére Szécsi Jánost küldi más lovagokkal; ⁴ a lázadó horvátok ellen előző megbeszélés után a főtisztviselőket, bárókat és lovagokat, majd újabb lázadás alkalmával a bárókat és lovagokat menesztí; ⁵ Sacatum (Székács) vára ostrománál a principes és bárók megvesztegetése miatt nem arat dicsőséget; ⁶ a lázadó havasalföldi vajda ellen az erdélyi vajdát küldi más tehetősebb lovagokkal,⁷ a lázongó szászok ellen a király személyesen indul báróival, lovagaival, nemeseivel és más országlakókkal.⁸

Az előző társadalmak széttagolt szolgáló-osztályait *udvarnok* és *condicionarius* névvel jelöli meg a krónikás. Az udvarnok elnevezés ősrégi, a condicionarius a XIII. század elejétől kezdődik, mely magában foglalta a többi különféle szolgálatra (sütők, kovácsok, ácsok, vargák, tímárok stb.) kötelezett szabados osztályokat. A krónikás előadásából, midőn ezt mondja: „ex odvarnicis et aliis condicionariis“, az tűnik ki, hogy condicionarius nevet, mely úrbérest jelent,⁹ az udvarnokokra is értették. Ezen időben a királyi udvarnokok és condicionariusok közül sokan elérték fejlődésük tetőpontját, midőn nemesekké lettek.¹⁰

¹ sua ac patris sui Karoli beneficia F. D. 145. l.

² U. o. 148. l.

⁶ F. D. III. 145. l.

³ U. o. 149. l.

⁷ Sch. Th. 240. l.

⁴ Sch. Th. 220. l.

⁸ U. o. 216. l.

⁵ U. o. 221—224. l.

⁹ A condicionalis vagy condicionarius név a „conditio“ -- „állapot“, „föltétel“ szóból ered s rámutat azon úrbéri szerződésekre, melyek megállapították a régi, de már nem igen gyakorolt s a körülményeknél fogva hasznavehetetlen foglalkozások megváltásának föltételeit. Dr. Erdélyi L.: Az úrbéresek általános jobbágy neve. Religio 1910. 4. l.

¹⁰ Sch. Th. 245. l. mult ex odvornicis et aliis condicionariis curiae... sunt exempti... et in coetum regni Hungariae nobilium aggregati... 3

A törvényhozás.

(A szent korona fogalma. Tagjai. Országgyűlés, Tanácskozás és határozatok.)

A törvényhozás Nagy Lajos korában a szent korona rendszerén alapult. Ez a XIII. században kezdett kialakulni, mikor a szent korona már nemcsak a koronázás jelvényét jelentette, hanem a közjogi hatalmat is, melynek értelmében a nemzet a koronázás által a királyra ruházta a törvényhozás, adományozás és az igazságszolgáltatás jogát;¹ miértis csak azt tekintette törvényes királynak, aki a szent koronával koronáztatta meg magát. Ezért hangsúlyozza Küküllői is, hogy Lajost a szent koronával koronázták meg.² Tehát a király hatalma a szent koronában gyökerezik.

A szent korona azonban nemcsak a közhatalom forrása, hanem birtokosa mindannak, ami a hatalmat megilleti; így hűség, hódolat az alattvalók részéről.

A lázadó horvátokat, miután a szent korona birtokjogát megsértik, a magyar király a szent korona iránt való engedelmességre kényszeríti;³ Sándor erdélyi vajda a királynak és a szent koronának hódol meg.⁴ Ruthénországot a szent korona birtokában a magyar királykormányzata alatttartják meg.⁵

A szent koronát illette az ország birtoka is. Innen van, hogy a krónikás Erdélyt,⁶ Boszniát,⁷ Ruthénországot⁸ úgy említi, mint a szent koronának alávetett birtokokat; Bulgária királysága a szent koronáé.⁹ A király nem a maga, nem az

¹ Werbőczy: Tripart. II. 3.

² Sch. Th. 216. l. corona sancti regis Stephanl.

³ ad obedientiam sacrae coronae. Sch. Th. 220. l.

⁴ dominium (regis) ac sanctam coronam recognoscendo. U. o. 217.

⁵ sub titulo sanctae coronae et regimine... Regis. U. o. 236.

⁶ U. o. 239. l.

⁷ U. o. 237. l.

⁸ U. o. 236. l.

⁹ U. o. 238. l.

ország, hanem a szent korona alá tartozó fejedelemségeket területeket, birtokokat akarja megőrizni.¹ A király birtoka egyúttal a szent korona birtoka.²

Tehát a birtokjog a szent koronában gyökerezik. Akinek pedig a szent koronában gyökerező birtoka van, tagja a szent koronának s részese a szent korona hatalmának.

A szent koronában gyökerező hatalmukat a szent korona tagjai az országgyűlésen gyakorolták, melyről krónikáink nem szólnak ugyan, de számos bizonyítékot nyújtanak arra nézve, hogy a király nemcsak korlátlanul nem uralkodott, hanem minden tetteben kikérte tanácsosai véleményét. Így Lajos nemcsak a maga jószántából, hanem másokkal való megbeszélés folytán³ megy első ízben Itáliába András öccse halálának megbosszulására. Titkos tanácsot tart, mielőtt Laczkfi Istvánt ellenségeinek megtörésére Ápuliába küldi.⁴ Ápuliából a seniorok tanácsára tér vissza Magyarországra.⁵ Midőn másodszor akar Ápuliába menni, Budán titkos tanácskozást folytat;⁶ Ápuliából visszatérőben összehívja az összes bárókat és lovagokat, megkérdezvén őket, hogy ki akarja őt Ápuliában helyettesíteni.⁷ Az ország főtisztviselőivel, lovagjaival és báróival tanácskozik, midőn a lázadó horvátok ellen akar indulni,⁸ ugyancsak az ország főuraival és főpapjaival, valamint a királynékkal megbeszéli Lajos leányainak a férjhezmenetelét.⁹

¹ Sch. Th. 233. l.

² sibi ac sacrae coronae regnum Dalmatiae et civitates maritimas detentas. U. o. 233. l.

³ sui capituli consilio et aliorum paucorum communiter. F. D. III. 151. l.

⁴ celebrato sui consilii misterio. U. o. 153. l.

⁵ seniorum usus consilio. U. o.

⁶ misterio sui consilii in Buda celebrato. U. o. 155. l.

⁷ U. o. 159. l.

⁸ Sch. Th. 222. l.

⁹ U. o. 246. l.

A hit-erkölcsi élet és a szellemi művelődés.

(Lajos király, anyja és a nép vallásossága. Szűz Mária, Szent László, Remete szt. Pál tisztelete. Zsidók, kúnok, patarénusok és szlávok megtérítése. Erkölcsi élet jó oldala Johanna elítélésében; rossz oldalai: csalás, megvesztegethetőség, kapzsiság, káromlás. — Szerzetesi iskolák. Felsőbb papi iskolák. A papság műveltsége. Királyi udvar és a tudomány. — A művészetek: arany és más ötvözesek. Építészet.)

Az a vallásos buzgóság, mely hazánkban oly egyéneket nevelt, akik a keresztény erények hősei s a valódi tökéletesség mintaképei, nem szünetelt e korban sem. A királyi ház járt elől jó példával. Lajos jámbor volt¹ s az előtte levő szent királyok nyomdokait követte.² Tiszteletben tartotta az egyház jogait s az egyházi szolgálatokat megjutalmazta.³ Vallásossága mellett is VI. Kelemen első nápolyi hadjárata miatt kiközösítette⁴, ezért második nápolyi hadjáratáról visszatérőben Rómában bűnbánatot tartott. Szent Péter templomában mindennap misét hallgatott, minden oltár előtt térdet hajtott s az oda-sereglett idegenek nagy vigasztalására megmutatták neki az Úr verejtékező arcával Veronika kendőjét.⁵ Ezután a pápa

¹ Pius in religione. Sch. Th. 241. l.

² Sequens sanctorum regum praedecessorum vestigia. U. o. 247. l.

³ iura servavit ecclesiarum et ecclesiastica officia honoravit. U. o. 241. l.

⁴ Középk. Krón. V. 130. l. jegyz.

⁵ Ez az ereklje kb. 705-ben került Rómába. Keletkezése bizonytalan. A XIII. században két legenda keletkezett róla. Az egyik szerint Veronika nevű asszony Krisztus képet akart festetni. Midőn e célra szánt

meghatalmazásából¹ megkapta a feloldozást, mire 4000 aranyforintot² helyezett szt. Péter oltárára³

Az 1352-iki litvánok ellen való hadjáratról sok nehézség után hazatérve Nagyváradra szt. László templomába zárándokol, szerencsés megmeneküléseért Istennek és szt. Lászlónak hálát mond s szt. László templomának sok ajándékot ad.⁴

Nem kevésbé hatotta át a vallásos buzgóság az özv. Erzsébet királynét, aki férje halála után fogadalmat tett, hogy meglátogatja a szentek ereklyéit és szt. Péter és Pál apostolok templomát. Erre alkalma nyílt, midőn András fiához ment. Mindenütt nagy örömmel fogadták és dicsérték Istent, hogy ily nemes asszony és hatalmas királyné hazáját és királyságát elhagyva, a világ határáról megy a Megváltó kegyelmének kiesdeklésére. Rómában szt. Péter oltárára drága ajándékokat, kelyheket, szép ékítményeket és sok pénzt tett adományként. Ezenkívül meglátogatott sok monostort, templomot és ereklyét, melyeket szintén bőkezűen megajándékozott.⁵

A nép vallásosságára enged következtetni, hogy a katonának a harcmezőn a szent királyokhoz könyörögnék „Sancti reges adiuuate nos“ kiáltással. A győzelmet az Isten kegyelmének tulajdonítják.⁶ A székelyek buzgón adnak hálát az Istennek, hogy a tatárokkal szemben győzelemre segítette őket.⁷

vászonnal a festőhöz ment, találkozott Krisztussal, aki miután az asszony megmondta a célját, elvette tőle a kendőt és saját képével adta vissza; a másik szerint, mikor Krisztus a Golgothára ment, Veronika, a szent asszonyok egyike felkínálta Krisztusnak izzadsága letörlésére a kendőjét, melyen rajt' maradt a képe. (Wetzel und Welte Kirchenlexikon 2 s. v. Christusbilder. III. 302—303. col.)

¹ Auctoritate papae.

² 44000 K. mai értékben.

³ Sch. Th. 231. I, F. D. III. 160. I.

⁴ F. D. III. 166. I.

⁵ Sch. Th. 218—220. I.

⁶ F. D. III. 167. I.

⁷ U. o. 150. I.

Mióta szent István Magyarországot a Boldogságos Szűz oltalmába ajánlotta, a Mária-tisztelet a magyarok szívéhez nőtt s mint mindenkor, úgy ezen korban is kifejezésre jutott. Lajos ugyanazon szent Szűz templomában óhajt eltemettetni,¹ kinek tiszteletére a mai Máriacellben (Stájerország) fényes templomot emelt s azt bőségesen — a krónikás szerint — az istentisztelethez szükséges kelyhekkel, könyvekkel és más ékességekkel s tiszta aranyból való kehellyel felruházta.²

Szűz Mária iránt való tisztelet és bizalom megnyilvánulásának kell tulajdonítani azt a legendás részletet is, mely szerint a tatárokkal küzdő székelyek segítségére siető szent László feje fölött szép úriasszony jelent meg a fején aranykoronával. A krónikás a Boldogságos Szűznek tulajdonítja a székelyeknek a tatárokon aratott diadalát.³

A többi szentek közül első sorban a szent királyokat tisztelték. A király uralkodói tisztében követi őket⁴; a katonák csata előtt segítségüket kérik.⁵ Azonban megkülönböztetett tiszteletnek volt részese szent László. Ebből magyarázható, hogy Lajos a litván hadjárat után megmenekülését Istennek és szent Lászlónak köszöni.⁶ Szent Lászlóban való bizalom szülte róla ez időben azt a legendát, melyet János minorita tartott fenn számunkra. A legenda szerint ugyanis, midőn 1345-ben a székelyek a tatárok ellen győzelmesen harcoltak, a csata alatt szent László király feje a nagyváradi templomból egy időre eltűnt. Midőn később megkerült, verejtékezett, mintha nagy munkából jött volna vissza. Egy öreg fogoly tatár szerint nem is a székelyek győztek, hanem szent László, akit folyton segítségül hívtak.⁷

¹ F. D. III. 159. l.

² Az ajándékok közül a máriacelli templom kincstárában levő oltár mögött elzárt szekrényben ma is láthatók a király és neje felső ruhái, a király kardja, kengyelvasa, kengyelszára, továbbá egy arany koronával díszített Mária-kép, mely a kincstár oltárán foglal helyet.

³ F. D. III. 150. l.

⁵ F. D. III. 167. l.

⁴ Sch. Th. 247. l.

⁶ U. o. 166. l.

⁷ U. o. 152. l. Ezt a legendát „Szent László” c. költeményében megénekelte Arany János.

Midőn ez időben Remete szt. Pál ereklyéit elhozták hazánkba, ez a szent is kiválóbb tiszteletben részesült. Az ereklyét, mondja a krónikás, az Istent dicsőítő nagy néptömeg kereste fel;¹ azonkívül szt. Pál tiszteletére kolostorokat emeltek és javadalmaztak.²

Lajos király, midőn a szent királyok nyomdokain haladt, az imádság és erények gyakorlása mellett az uralkodás tíz parancsa közül ahhoz is ragaszkodott, mely szerint az uralkodó „a hitszakadás fejének szolgáit ne támogassa, mert ezek megfertőztetik a szentegyház népét”.³ Evégből volt gondja, hogy a hazánkban levő eretnekségeket a kath. Egyházba vezesse.

Legelőször „a zsidókat akarta a kath. vallásra téríteni és Krisztusnak megnyerni,” — írja a krónikás — „de azok makacssága miatt feltett szándékát meg nem valósíthatta, miért az összes magyarországi zsidókat távozásra kényszerítette és meghagyta az országból való kiűzetésüket, akik aztán Magyarországból Ausztriába és Csehországba tértek”.⁴

Lajos a térítés munkájában tovább ment. „Igy — beszéli a krónikás — miután szt. István király példájára az apostoli szent széket alázatosan megkérte, gondoskodott a tatár vallásra tévelyedett kún nemzet megtérítéséről”. A térítés munkáját az apostoli szék megbízása folytán a minoriták végezték, úgyhogy a kath. vallással ismerős kúnok napról-napra gyarapodtak a hitben,⁵ és mint tudjuk, ekkor véglegesen sikerült is őket a kath. Egyházba vezetni.

Hazánkkal határos déli tartományokban, különösen a Boszniában nagyon megszaporodott és különféle tévelygésekbe merült patarenusokat Lajos segítségével a minorita Peregrin, Bosznia nagyon jámbor és tudós püspöke téríti és kereszteli.⁶

Ugyancsak ez időben tért meg s vette föl a keresztiséget Litvánia kemény nyakú népe is. A papok az ő nyelv-

¹ Sch. Th. 242. l.

⁴ U. o. 242. l.

² U. o. 243. l.

⁵ U. o. 244. l.

³ Religio 1910. 546. l.

⁶ U. o.

vükön végezték az istentiszteletet, de csakhamar visszaestek régi tévelygéseikbe és sokkal gonoszabbak lettek.¹

A magyarok Nagy Lajos korabeli erkölcsi életének jó oldalát tárják elénk a krónikás szavai, melyekkel András megöletése miatt Johanna ellen kifakad: „Óh asszonyok leggyalázatosabbja! — úgymond. Hálátlan Istennek jótéteményei iránt, aljas üldözője az ártatlanságnak, megátalkodott még Istennel szemben is, rossz indulatú saját vére iránt is, vétkező önmaga ellen, botrányköve a közerkölcsnek, kigúnyolója a jámborságnak! Oh te, fészke a rossznak és gonosz-ságnak, gyújtogató fáklyája a gyűlölségnek, megtestesülése a szörnyű gyalázatnak, te! Minő kárhozatot okoztál, mekkora nagy bűnbe jutottál! Hiszen botrányoddal Istennek házáat is egészen beszennyezted! Lássad, gondold meg és vegyed fontolóra, hogy mit követtél el, mekkora nagy bűnre vete-medtél: Megölted a te uradat és parancsolódat! Elpusztítottad a te vezetődet, meggyaláztad dicső büszkeségedet, felségsértés bűnébe kerültél! Megölted azt a nemes és kiváló ifjút, még pedig a királynak fiát! Igaznak és ártatlannak vérént ontottad, jogszerinti uralkodót gyilkoltál meg; rokonai vérrel szennyezted be kezéd! S még hozzá mindezt a megdöb-bentő rosszat pirulás nélkül tetted meg, te Jezabelnél szent-ségtelenebb teremtés, ki még a gyilkos Medeánál is kegyet-lenebb vagy!...“²

Azonban a magyarok sem voltak egészen feddhetet-
lenek. Így miután a pápával szép szóval nem sikerült András
király jogait elismertetni, a megvesztegetéshez folyamodtak
azon szavak szerint: „munera et dona alliciunt etiam animos
sapientum“ s a pápának Lajos és anyja tudta nélkül esküvel
44000 márkát ígérnek.³ Viszont őket Sacatum (Székács) vár
ostrománál a velenceiek vesztegetik meg s nem akarnak

¹ Sch. Th.

² F. D. III. 143. l. Dékányi fordításából. Középk. Krón. IX. k. 47—48. l.

³ Sch. Th. 240. l.

ellentük harcolni.¹ A krónikás említést tesz más erkölcsi fogyatzokról is, mely azonban nemcsak a Nagy Lajos korabeli, hanem a magyar ember mindenkorai tulajdonsága, mondhatni, rossz szokása, különösen ha németről van szó. Ez abban áll, hogy ha valakivel összetűz, annak minden válogatás nélkül, rendesen triviálisan, u. n. magyarán megmondja a magáét. Ilyen mondást őrzött meg számunkra János minorita és pedig, hogy értékéből mit se veszítsen, magyarul, mely így hangzik: Wezteg Kurwanew fija zaros Németh, lwttatok werenkeneth, ma zzyw k thy werthekeh! (Veszték, k . . . nőfia sz . . . s német! Ittátok vérünket, ma isszuk a ti véreteket).²

A szellemi művelődésre vonatkozólag krónikáink nagyon kevés adattal szolgálnak. Voltak szerzetesi iskolák, hol a minoriták tanítottak. Ezt bizonyítja a litván hadjáraton résztvevő János barát lector³ neve, mely tanítót jelent, aki a poesist, rethoricát, mathesist, továbbá a theologiai segédtudományokat adta elő.⁴

A felsőbb papi iskolákra következtethetünk abból, hogy János veszprémi választott püspök az egyházjogban licentiatusi fokkal birt.⁵

A papság nemcsak a hittudományban, hanem a klasszikus műveltségben is nyert oktatást. Küküllei alaposan ismeri Aristotelesnek Nagy Sándorhoz írt „de secretis secretorum (Titkok titkáról)“ továbbá Vegetiusnak „de re militari (Hadügy)“ című munkáját.⁶ János minorita Johanna kegyetlenségét Medeáénál is nagyobbbnak tartja.⁷

A tudomány a királyi udvarban is otthonra talált. Lajos király híres a diáki tudományokban (scientia litterarum clarus),

¹ F. D. III. 145. l.

² U. o. 167. l. Mátyás Fl. (U. o. 1. jegyz.) és Dékáni (Középk. Krón. IX. k. 86. l. 5. jegyz.) a negyedik szó „r“-je helyett „i“ mellett foglalnak állást s lesz: zaios = szájas.

³ U. o. 166. l.

⁴ Száz. XXIII. 562. l.

⁵ Sch. Th. 232. l. in iure canonico licentiatatus.

⁶ U. o. 214. l.

⁷ F. D. III. 143. l.

élvezettel foglalkozik a csillagászzal (in astronomia avidissime laboravit),¹ tud németül.²

A szellemi művelődés tényezői a művészetek is, de krónikásaink ezekből sem nyújtanak világos képet, amennyiben mindig általános kifejezéseket használnak, melyekből azonban megállapíthatjuk, hogy az aranyötvöztés és az építészet magas fokon állottak. Aranyművesek (aurifabri) Beszterczén is (in Biztricia) voltak, mert a királynak boszniai hadjárata alkalmával az esztergomi érsek sátrából ellopott kettős pecsétjét a tolvajok Beszterczén adják el egy aranyművesnek.³ A magyar aranyötvöztés remeke lehetett az az aranyláncból font öv, mely négyszáznégyszínarany forintból készült, melyet Tamás mesternek adott a király, hogy az esztergomi minoriták kapják, ha náluk eltemetnék.⁴ Szó van még tiszta aranyból készült kehelyről, melyet Lajos a máriacelli templomnak ajándékozott, s ez különösen ki van emelve, midőn a krónikás elősorolja ugyanezen templomnak adott ajándékokat: „*vasis, calicibus, libris et ornamentis diversis . . . ac calice de puro auro*“,⁵ amiből azt lehet gyanítani, hogy amazok más fémből készültek, így tehát az arany mellett más ötvöztésre is gondolhatunk.

Hogy a művészetek egyéb ágai is virágoztak, kitűnik az „*ornamentis insignibus*“ vagy „*ornamentis diversis*“ kifejezésekből. Az előbbieket az özv. Erzsébet királyné ajánlja fel szt. Péter templomában,⁶ az utóbbiakkal Lajos ruházza fel a máriacelli templomot.⁷

A magas fokon álló építészeti műve volt a pálosok nosztrai zárdája, melyet Lajos a krónikás szerint „*solenni opere*“ építtetett.⁸ Bizonyára magyar építészeket alkalmazott Lajos az aacheni és a máriacelli templomok építésénél is, melyek Küküllői szerint csodálatra méltóan szépek.⁹

¹ Sch. Th. 241. I.

² U. o. 247. I.

³ U. o. 237. I.

⁴ F. D. III. 159. I.

⁵ Sch. Th. 243. I.

⁶ U. o. 219. I.

⁷ U. o. 243. I.

⁸ U. o. 243. I.

⁹ U. o. pulchro et miro opere.

A belügyi kormányzat.

(Központi hatalom. A király hatásköre. Kormányzata. Kormányrész: kancellária és személyzete, a királyi tanács, a nádor, bánok. A közrend. Szászok, horvátok, szerbek, bosnyákok lázongása. A tatárok támadásai. Közegészség: gyakori pestis, okozól a közhit szerint a zsidók. Orvosok.)

A közélet irányításában legfőbb hatalom a király, távollétében pedig az anyja kezében van.¹ E hatalom gyakorlásáról a krónikások keveset beszélnek, annyi azonban kivehető előadásaikból, hogy nem volt korlátlan, ami bizonyára a tőlük kifejezetten nem említett koronázási esküben leli alapját.

A király szinte tetszése szerint rendelkezik a hadsereggel. Mielőtt akár maga, akár a tőle megbízott nádor hadjáratra indul vagy tér vissza,² tanácskozik az ország főtisztviselőivel, báróival és lovagjaival.³ Háborút nem a maga jószántából indít, hanem másokkal való megbeszélés folytán.⁴ A békét részint a király,⁵ részint az ő megbízásából a nádor és az udvarbíró köti meg.⁶ A követ-küldés, úgy látszik, korlátlan. Lajos a tisztviselők kinevezésénél sem járt el önkényesen, így Laczkfi István erdélyi vajdát megelőző titkos tanácskozás után hagyja Itáliában;⁷ máskor meg összehívja a bárókat és lovagokat s megkérdezi, hogy ki akarja őt helyettesíteni Ápuliban.⁸ A hűség és szolgálat megjutalmazására az adományozást teljesen korlátlanul gyakorolta.

¹ F. D. III. 148. l.

² U. o. 153. l.

³ U. o. és Sch. Th. 222. l.

⁴ F. D. III. 153. l.

⁵ U. o. 161. l.

⁶ Sch. Th. 238. l.

⁷ F. D. III. 153. l.

⁸ U. o. 159. l.

Lajos kormányzását igen szépen jellemzi Küküllei, midőn elmondja, hogy „Lajos minden boldogságát Istenbe helyezve nem szenvedélyének sugallata szerint és önkényesen kívánt uralkodni, hanem mint az igazság őre, megfontolás és a törvénynek tekintetbe vétele nélkül semmit sem akart megkísérteni; mivel megvolt benne a készség és uralkodói bölcsesség, az ész és törvény szerint körülírt kormányzással jelesen uralkodott . . . országainak, tartományainak és hatalma alá vetett nemzetiségeknek szabadságait, szokásait és törvényeit fenntartotta“.¹

A királyt kormányzásában támogatta a kancellária, az iroda. A kancelláriában szerkesztették a király által kibocsátott rendeleteket és okleveleket; azokat a kancellária birtokában levő királyi hiteles kettős pecséttel megerősítették. Ha a pecsét elveszett, akkor a király újat csináltatott, s evvel újra hitelesítették az elveszettel kibocsátott különböző iratokat.² A királyi iroda hivatalnokai rendszeren papok voltak. Feje kancellár néven többnyire az esztergomi érsek.³ Az iroda többi tisztje már az alsóbb, de tanult papságból került ki, és mint jegyzők (notarius) működtek. Ilyen jegyző volt Küküllei is.⁴

A belügyek intézésében nagy szerep jutott a királyi tanácsnak is, melyről „A király és udvara“, „A világi társadalom“ és „A törvényhozás“ c. fejezetekben már megemlékeztünk.

A központi kormányzásban mindig nagy szerepe volt a nádornak, mint a király után az ország első méltóságának és tisztviselőjének. A nádor a királyi tanács tagja, de a tanácsban kifejtett és egyéb belügyi külön működéséről a krónikák nem adnak tudósítást. A király őt küldi a pápához követségbe,⁵ őt bízta meg a IV. Károly császárral való béke létrehozásával.⁶ Ezenkívül a nádor többször vezérkedett is: az első nápolyi

¹ Sch. Th. 247. l.

² U. o. 237. l.

³ U. o. 237. l.

⁴ U. o. 215. l.

⁵ U. o. 219. l.

⁶ U. o. 238. l.

hadjáratban, midőn a király nagyobb sereggel maga előtt küldi;¹ továbbá a velenceiek ellen² és Boszniában.³ A nádor a király kíséretéhez is tartozott.⁴

A vidéki kormányzat fontos közegei voltak: az erdélyi vajda és a bánok.

A vajda krónikáinban többnyire úgy szerepel, mint az erdélyi hadnak a vezére. Ő vezeti a nemeseket és a széke-lyeket a tatárok ellen,⁵ a havasalföldi vajda ellen.⁶ A királyt háborúban hadaival támogatja. András vajda az itáliai hadjáratok alkalmával különösen kitünteti magát, úgyhogy Lajos Szicília főkapitányává teszi.⁷

Erdély kormányzását illetőleg nincs tudósítás, valamint Magyarországhoz való viszonyáról sem; csak a szászokról történik említés, akik a királynak szokásos földbért fizetnek.⁸

A szláv területek kormányzását a király a bánokkal, ezek viszont al-bánokkal (vicebanus) osztják meg.

A bánokról mint kormányzókról a krónikák szintén nem tudósítanak. Említés róluk csak mint a király támogatói-ról és vezéreiről történik. A macsói bánok: Oslofi Domonkos (Dominicus filius Oslo), Garai Miklós és Szemere (Zemere) albán a szerbek ellen segítik a királyt;⁹ István boszniai bán a horvátok ellen.¹⁰ Péter szlapon bán vezérlete alatt a király Morvaországba küld hadat;¹¹ ugyancsak ez utóbbira bízta egy időre Ruthénország kormányzását is.¹²

Nagy Lajos korában az ország belsejében, legalább a krónikások szerint, béke és nyugalom uralkodott. Az erdélyi szászok lázongani kezdtek ugyan s nem akarták a szokott földbért megfizetni, de a király nagy haddal indult ellenük

¹ F. D. III. 148. I.

² Sch. Th. 234. I.

³ U. o. 237. I.

⁴ U. o. 227. I.

⁵ U. o. 221. 240. II

⁶ U. o. 240. I.

⁷ U. o. 230. I.

⁸ U. o. 216. I.

⁹ U. o. 240. 241. I.

¹⁰ U. o. 222.

¹¹ U. o. 239. I.

¹² U. o. 236. I.

s a vakmerőségüket csakhamar megtörte.¹ Sokkal nagyobb arányokat öltött a lázadás Horvátországban, hol Czirjék fia Gergely és Nelipic elfoglalták Horvát-Dalmátországot és Szlavonia egy részét. A horvátokat Lajos szintén fegyveres hatalommal hűségre téríti, de rövid időre, mert nemsokára újra kitör a lázadás. A király ismét hadat küld, mely véget vet a lázongásnak és rendet teremt Horvátországban.²

Hűbéres tartományok közül Szerbiában³ és Boszniában⁴ is volt rendzavarás; Lajos azonban csakhamar elfojtotta.

Az országot, főleg annak keleti részét, állandóan nyugtalanították a tatárok és a szaracénok (tartari et saraceni), de a köztük kiütött pestis és a székelyek vitéz határvédelme következtében nem sokat ártottak.⁵

A közegészségügy e korban nem mondható kedvezőnek. „Lajos uralkodása idejében, mondja a krónikás, úgy Magyarországon, mint a szomszéd országokban gyakori volt a pestis (pestilentia“⁶) ú. n. fekete halál. „A járványt a zsidóknak tulajdonította a nép, hogy ők mérgezték meg a kútaikat, s e miatt üldözni kezdte őket. A magyar király felhívta őket, hogy keresztelkedjenek meg, mert így megmenekülhetnek. De ezt nem tették. Ezért aztán kiűzte őket az országból“.⁷

Orvosokról is szó van a krónikákban, akik a megsebesült Lajos királyt meggyógyítták.⁸ Egyebet azonban nem hallunk róluk.

¹ Sch. Th. 216. l.

² U. o. VII. fej. 221—222. l.

³ U. o. 241. l.

⁴ U. o. 237. l.

⁵ F. D. III. 148. l.

⁶ Sch. Th. 245. l.

⁷ Középk. Krón. V. 147. l. 1. jegyz.

⁸ Sch. Th. 230. l.

A külügy.

(Hazánk mint nagyhatalom. Külügyi összeköttetések házasságok és diplomácia révén. Összeköttetésünk a pápával, Sziciliával, Velencével, Cseh- Lengyelországgal, Litvániával, Ausztriával, Német-, Francia-, Angolországgal.)

Magyarország az Árpádok korában, mely idő a magyar nemzet meghonosodásának, fejlődésének és megerősödésének az ideje, a politikai viszonyokon, melyekben a külfölddel érintkezésbe, jött s a háborúkon kívül, melyeket integritásának megvédése vagy a szomszédoktól szenvedett sérelmek megtorlása végett viselt, egyébire nem igen fordíthatott figyelmet, szereplése alig néhányszor, akkor is csak rövid időre vált európai érdekűvé. Megváltozik a külfölddel való viszony a vegyes házakból származó királyok korszakában, mindjárt a szicíliai Anjouk trónrajutásával. I. Károly politikai céljai elérése végett a leggondosabb számítlással kötötte házassági és különféle diplomáciai szerződéseit, úgyhogy fia, Lajos idejében, aki atyja politikáját követte, Magyarország európai érdekű nagyhatalommá lett, s úgyszólván nem volt Európának számottevő országa, mellyel valami összeköttetésbe ne jutott volna.

Lajos is a külfölddel való barátságos viszonyt házasságok révén igyekezett biztosítani. Ő maga kétszer nősült. Az első felesége János cseh király fiának, Károly morva örgrófnak volt a leánya, akitől nem született gyermeke; a második Kotromanić István boszniai bán leánya,¹ akitől három leánya volt: Mária, Hedvig és Katalin.

¹ Sch. Th. 222. I.

Lajos Máriát, minthogy — a krónikás szerint — a királyi ivadékhöz fényes, előkelő házasság illik, továbbá, hogy híres családját tekintélyesebbé tegye, a császári sarjjal, Zsigmond brandenburgi örgróffal jegyezte el. Megelőzőleg azonban a dolgot megbeszélte az anyjával, feleségével, az ország főpapjaival és főuraival, amit a krónikás avval okol meg, hogy a jegyesek fiatalok voltak.¹ Ez a tanácskozás egyszersmind az ország politikai és gazdasági életét is érdekelhette, melyre a fejedelmi házasságok mindenkor nagy befolyást gyakoroltak. Az eljegyzés Zsigmond anyja, a császárné és Csehország főurai jelenlétében Nagyszombatban történt meg nagy ünnepség és vigalom közepette.²

Hogy Lajos Hegvig leányának jövőjéről gondoskodott volna, a krónikások nem szólnak, de megemlítik, hogy atyja halála után lengyel királlyá koronázták, s mint ilyen a lengyel főurak és nemesek kedvéért a hatalmas litván fejedelemnek, Jagulának (Jagello) lett a felesége.³

Katalin még gyermekkorában meghalt.⁴

A külfölddel való érintkezés kiváló eszköze, a követváltás szintén nagy szerepet játszott. A krónikások több követküldésről tesznek említést. A követek (nuntii) száma határozatlan. Követként szerepelnek a püspökök, a nádor, udvarispán, lovagok, nemesek és mások. A követség célja különböző. Így Miklós nádor, Pál udvarispán, Vid nyitrai püspök és más nemesek Avignonba az apostoli szentszékhez mennek követségbe, hogy kieszközöljék András király megkoronázását. Előterjesztik András király egyházi és világi törvény szerint való jogait és követeléseit: bebizonyítják, hogy Szicília örökségképen András királyt illeti. Miután ezzel nem érnek célt, azon elv alapján, hogy az ajándékokkal a bölcsek esztét is meg lehet nyerni, Lajos király tudta nélkül 44000 márkát ígérnek a pápának, amit

¹ Sch. Th. 244. I.

³ U. o. 244. I.

² U. o.

⁴ U. o.

esküvel is megerősítenek. A pénzt megbízható követek viszik el VI. Kelemen kincstárának.¹

András megöletése után Lajos bosszúállásról kezd gondolkodni. Mielőtt azonban erre rászánná magát, elküldi Itáliába János veszprémi püspököt, Tóth Lőrinc fiát, Miklóst, hogy tárgyalásokat folytassanak a szicíliai királyság alá tartozó tartományok nagyaival: grófiaival, és báróival, hogy titkon kipuhatolják az állapotokat. Ezek viszont megbízottakat küldtek szét s így szereztek tudomást az itáliaiaknak Lajos király iránt való hűségéről s erről Lajost levelek és követek által értesítették.²

Midőn Lajos Itáliába vonul, Secel (ma Sacile) nevű város követséget küld hozzá, hogy valamelyes békét kössenek;³ Veronában városok és földesurak követei mutatják be hűségüket.⁴

Szicília megszállása után V. Ince pápa Guidó bíborost küldi Lajoshoz az elfogott Durazzói és Tarentói hercegeknek szabadon bocsátása érdekében, majd több ízben ünnepélyes követség s végül Bertalan jogtudós révén kéri a pápa, hogy Lajos vonja ki hadait Sziciliából. Lajos erre követei, János veszprémi püspök és mások által Sziciliát, ennek várait, városait, erősségeit s a megszállott területeket visszadta a pápának, de fenntartotta magának Sziciliához való jogát, továbbá szabadon bocsátotta az említett hercegeket is.⁵

Lajos részéről ünnepélyes követségek és külön követek járnak Angulo (Dandolo) András velencei dogenál a magyar szent korona alá tartozó Dalmácia és a tengerparti városok visszaengedése ügyében, de a velenceiek ezt megtagadják s fegyveres ellenállásra készülnek.⁶

Lajos családi politikája hazánkat legélénkebb összekötésbe hozta Olaszországgal, nevezetesen a pápával, a nápolyi királysággal s Velencével.

¹ Sch. Th. 219. 220. l.

² Sch. Th. 224. l., F. D. III. 146. 147. l.

³ F. D. III. 149. l.

⁵ Sch. Th. 232. l.

⁴ U. o. 150. l.

⁶ U. o. 233. l.

A pápa és Lajos király között, mint láttuk, különböző ügyekben gyakori volt a követváltás. Midőn Lajos a második nápolyi hadjáratról Rómán keresztül jött, a Vatikánban szállásolták el. Ekkor nyerte meg a pápa meghatalmazásából a feloldozást,¹ mert VI. Kelemen első hadjárata alkalmával kiközösítette.² VI. Ince, XI. Gergely és V. Orbán kérésére Lajos háromszor küldött segítséget lázadó alattvalóik ellen.³ Lajos, mielőtt a kúnok megtérítését megkezdéné, a hitterjesztők ügyében az apostoli szentszékhez fordul.⁴

A Sziciliával való szorosabb összeköttetés az Anjouk magyar házasságaival s magyar trónrajutásával indult meg. Folytatódott Lajos idejében is, kinek öccsére, Andrásra kellett volna szállnia Szicília trónjának, ahogy a fiutód nélkül elhaló Róbert király rendelkezett. Csakhogy Róbert halála után András nem tudott uralomhoz jutni, hanem helyette kevély és nagyravágyó felesége, Johanna uralkodott. Fia jogainak biztosítása végett özv. Erzsébet királyné Nápolyba útazik, de eredmény nélkül kellett visszatérnie.⁵

András meggyilkolása után Lajos két bosszúló hadjáratot vezet Nápoly ellen. Az első alkalommal (1347) megszállván Nápolyt, felveszi Magyarország, Jeruzsálem és Szicília országainak címét (. . . ex tunc titulo regnorum Hungariae, Hierusalem et Siciliae utebatur), megbünteti a gyilkosokat, elfogja a Durazzói és Tarentói hercegeket; majd Laczkfi Istvánt akarja kormányzóvá tenni, de az nem marad, s így Wolfhardt Ulrik lett Nápoly kapitánya, miután a király visszatért.⁶ A második beavatkozásra (1350) az adott okot, hogy az ápuliaiak fellázadtak s hogy Tarentói Lajos el akarta foglalni Sziciliát. Nagy Lajos ekkor elfoglalja Canossát, Salernót és Aversát. Laczkfi András vajdát

¹ Sch. Th. 231. l.

² Középk. Krón. V. 130. l. 3. jegyz.

³ Sch. Th. 231. l.

⁴ U. o. 244. l.

⁵ Sch. Th. 219. 220. l.

⁶ F. D. III. 153. l., Sch. Th. 225. l., Századok 1893. 106. l.

megteszi ez ország főkapitányának, Drugeth Miklóst Salerno, a johannita Moriális testvért pedig Aversa város kapitányává. Ezek sok kiváló vitézzel majdnem három évig maradtak Itáliában s annak különböző részeiben. Lajos azonban nem tartotta meg Sziciliát, hanem a pápa kérésére hozzá való jogának fenn-tartásával visszaengedte.¹

A velenceiek jóindulatot mutattak özv. Erzsébet királyné iránt, midőn nápolyi útján az Adrián való átkelés alkalmával saját költségükön két gályával álltak rendelkezésére.² Lajos 1345-ben már szembe került a velenceiekkel, midőn az általuk elfoglalt Dalmácia visszahódítására indul. Zárát veszi ostrom alá, de a sok veszteség mellett is vezéreinek a velenceiek által történt megvesztegetése miatt eredménytelenül.³ Az első nápolyi hadjárat alatt a velenceiek követséget küldenek Lajoshoz, hogy békét kötve egymással, területükön átvonulhasson. Lajos a követeket nem hallgatta meg, hanem a velenceiek ellenkezése dacára is átkelt területükön.⁴

Később (1356.) követség útján Lajos felszólítja Velencét Dalmácia s a tengerparti városok visszaadására, de a doge és főurai ezt megtagadják s fegyveres ellenállásra készülnek. Lajos személyesen indul Velence ellen s miután több várost, várat és területet részint megszállott, részint elfoglalt, Tamás lovagot megteszi a megszállt területen hagyott hadak kapitányává s visszatér Magyarországba; majd a nádort küldi, aki sikertelenül ostromolja Castel-Franck (Castel-Franco) várát. A háború folyamán Lajos visszaszerzi Dalmáciát és a tengerparti városokat, sőt Velencétől is foglalt területeket, melyekről azonban a háborút befejező békében lemondott, miután a doge és tanácsa esküvel kötelezte magát, hogy a visszaengedett részekben a magyar király iránt tanúsított hűségért senkit sem bántanak.⁵

¹ Sch. Th. XXV. fej. 230 l.

⁴ F. D. III. 150. l.

² U. o. 219. l.

⁵ Sch. Th. XXVI-XVIII. fej. 233-234. l.

³ U. o. VIII. fej. 222. l., F. D. III. 145. l.

A Csehországgal való összeköttetés legközelebb Lajos első feleségével jött létre, aki János cseh király fiának, Károly morva őrgrófnak volt a leánya. Thuróczi¹ ugyan a lengyel király leányának tünteti fel, akinek az apjával Lajos 1345-ben a litvánok ellen szövetkezik, azonban a Dubniczi s Budai krónikák szerint a szövetkezés János cseh királlyal történt, ami megfelel a valóságnak. De a csehekkel való barátságos viszony rövid ideig állott fenn, mert nemsokára János cseh király megtámadta Lengyelországot és Krakó várát, mikor Lajos, valószínűleg már mint szövetséges, Szécsi Miklóst, Poharas Pétert és más lovagokat küld hatalmas sereggel Kázmér, lengyel király segítségére.² A cseh barátság helyreáll, midőn Lajos Mária leányát eljegyezteti Zsigmond brandenburgi őrgróffal, s az eljegyzésen megjelennek a cseh főurak is.³

Lajosnak lengyelországi viszonya még atyjához fűződik, aki nőül vette Lokjetek Ulászló leányát, Erzsébetet. Rokonsági kapocs vagy épen szövetség révén küld Lajos sereget a lengyel királynak János cseh királlyal szemben. A lengyel barátság betetőzést nyer, midőn Lajos 1351-ben a litvánok ellen megy s Liblen (ma Lublin) városába érkezik. Itt ugyanis Kázmér, lengyel király, kinek hadával Lajos Krakóban egyesült, halálos beteg lett, s a lengyel hercegek, bárók és nemesek eléje járultak, esküt tettek, hogy a magyar királyt ismerik természetes uruknak és királyuknak. Kikötötték azonban, hogy sem Istvánnak, Lajos király testvérének, sem a németeknek semmi dolguk nem lesz velük; majd a királyhoz (Lajoshoz) fordultak mondván: „Ha a nap bármely órájában német várnagyot küldesz hozzánk, tudd meg, hogy letettünk az uralomról; másodszor, hogy közülünk senki sem tartozik táborba

¹ Sch. Th. 220. l.

² Középk. Krón. V. 109. l. 4. jegyz.

³ Hogy miért jelentek meg a német-római császár fiának az eljegyzésén épen a cseh főurak, az onnan magyarázható, hogy Zsigmond atyja, IV. Károly idejében, mint tudjuk, a német-római császárság súlypontja Csehország volt.

szállni, ha csak nem kap akkora zsoldot, amennyi elégséges neki oda-vissza és otthon maradt családjának. A király megígérte, hogy ezeket magára nézve kötelezőknek ismeri el.¹ Lajos nagybátyjának, Kázmér lengyel királynak halála után hatalmas sereggel jelent meg Lengyelországban, ahol nagybátyja révén szerzett örökségi jogon szerencsésen királlyá koronázták. (1370.)² Ezzel Magyarország Lengyelországgal személyes unioba lépett, mely Lajos haláláig (1382.) fennállott. Lajos halála után a lengyelek Hedvig leányát koronázták meg, de csak lengyel királynak, akit aztán a lengyel nemes Jagelló Ulászlóval házastottak össze.³

Litvániába Lajos kétszer is vezetett hadat, mert a litvánok a keresztényeket és a szent korona alá tartozó Ruthénországot zaklatták. Az első alkalommal, miután területeiket nagy részben elpusztította, békét kötött a következőképen: Lajos elküldötte a litvaiakhoz néhány emberét, akik kezesül maradtak, s Kestut (Kieystut) litván fejedelmet viszont elküldték a magyar király elébe. Ez alávetette magát Lajos király föltételeinek s aláírta a békeszerződést, mely szerint: 1. Kestut testvéreivel és népével megkeresztelkedik; 2. kötelezi magát saját költségén a magyar királyt támogatni, de csak akkor, ha a Magyar- és Lengyelország királyai a litvaiaknak a keresztesek⁴ által elfoglalt földjét visszaadják s a litvaiakat a keresztesek ellen megsegítik; 3. a litvaiak országukban érsekséget, püspökségeket és a papoknak kolostorokat emelnek; 4. Kestut a magyar királlyal Budára megy s ott megkeresztelkedik; 5. Litván-, Magyar- és Lengyelország örök békében maradnak, s a magyarok minden vámfizetés nélkül Litvániába mehetnek, ott tartózkodhatnak s minden zaklatás nélkül Magyarországra visszamehetnek. Kestut ezt a szerződést litvai esküforma szerint megerősítette. Előhozott egy vörösszínű ökröt s két fatörzs közé kötötte, majd litvai kést ragadva az ökr testébe döfte. A kifolyó

¹ F. D. III. 160. I.

³ U. o. 246.

² Sch. Th. 239. I.

⁴ A német lovagrend.

vérrel Kestut és a többi litvaiak magukat megkenve kiabálták: „Rogachina, Roznenachy Gosponany!“, ami a krónikás szerint annyit jelent: Isten! nézz reánk, szívünkre s e szarvas marhára; ígért eskünket ma teljesítettük. Erre Kestut levágta az ökör fejét s a törzsétől oly távolságra helyezte, hogy azon ő és a litvaiak háromszor áthaladhattak.¹

Nyugaton Albert, Ausztria hercege iránt azáltal mutatott jóindulatot Lajos, hogy annak kérésére Laczkfi Pál vezetése alatt készségesen nagy sereget küldött a lázadók ellen (contra Swewos). A magyarok a svábokat leverik és meghódoltatják. Albert ezért Laczkfi vezért gazdagon megajándékozta és a magyar királynak következő levelet írta: Az Ön testvéries érzületének köszönjük, hogy amit 5000 fegyverrel meg nem tehattünk, azt Laczkfi Pál 400 magyarral dicsőségesen elérte; kérjük, hogy ezt a Pált királyi bőkezűséggel megajándékozni kegyeskedjék.² Az osztrákok, köztük lovagok is, többször résztvettek Lajos hadjárataiban.³

Lajos király barátságban volt a német-római császárral, ami bizonyára hatással volt a két ország viszonyára is. A jó barátság azonban megszakadt, midőn Lajos bizonyos ízetlenségek miatt, valószínűleg azért, „hogy Károly császár, midőn cseh rablók rakoncátlankodtak a magyar határokon, s Lajos ezért elégtételt követelt, felindultan kezdett a magyar király ellen beszélni s többek között anyját, Erzsébetet is becsmérő kifejezésekkel illette,“⁴ személyesen hadra kelt Károly császár ellen. A császár azonban aavidnicai herceg személyében néhány főrral és lovaggal követet küld Lajoshoz békétárgyalás végett. Erre fegyverszünetet kötnek, s Lajos viszont Kont Miklós nádort és Bebek István udvarbírót küldi néhány lovaggal a béke létrehozására. Útjuk eredménytelen maradt.⁵ Lajos később az opoliai herceg és Péter bán vezérlete

¹ F. D. III. 161. l.

² Sch. Th. 237. l., F. D. III. 166—167. l.

³ F. D. III. 149. l.

⁴ Pór A.: Nagy Lajos 432. l.

⁵ Sch. Th. 238. l.

alatt Morvaországot támadta meg, akik miután sok községet felégettek és sok kárt okoztak, hazatértek.¹ A császár és Lajos között a régi barátságos viszony helyre áll, midőn Lajos leányát, Máriát, Károly császár fiával, Zsigmonddal eljegyezteti.² Németek: grófok és lovagok szintén résztvettek Nagy Lajos hadjáratain.³

Hazánknak Nagy Lajos korabeli hatalma mellett szól, hogy Lajos király Tarentói Lajossal a francia és angol királyok jelenlétében akar párbajozni.⁴ Ezzel, kivéve még azt, hogy Lajos a Brassó vidékén épített Törcsvár védelmére angol íjászokat helyezett, a krónikások kimerítik a nevezett két országgal való érintkezést.⁵

¹ Sch. Th. 246. l.

² U. o. 233. l.

³ F. D. III. 149. l.

⁴ U. o. III. 157. l.

⁵ Sch. Th. 240. l.

A hadügy.

(Védkötelezettség: az ország főtisztviselői, főpapok, királyi tisztviselők, bárók, lovagok, nemesek, székelyek, zsoldosok. Fegyvernemek: könnyű és nehéz fegyverzetű gyalogság; lovasság, hajóhad. Felszerelés: ruházat. tábori sátor, hadijelvények: kürt, zászló. Fegyverek: kard, nyíl, ostromgépek. A hadsereg szelleme. Várak. Taktika: a háborúba való bocsátkozás, vezérlet, felvonulás, harcra buzdítás, támadás, várívás. A hadsereg élelmezése. Sebesültek. Foglyok. Jutalmazás.)

Nagy Lajos családja, hazánk biztonsága és nagyhatalmi állása érdekében számos háborút viselt. Ezen törekvésében vitéz és elszánt hadsereg támogatta. Hogy a hadban való részvétel kiket kötelezett, arról a krónikások kifejezetten nem szólnak, de következtethetünk adataikból. Így a király személyes vezérlete alatt az erdélyi szászok ellen hadba szállnak a bárók, lovagok, nemesek és más országalakók.¹ A lázadó horvátok ellen az ország főtisztviselőivel, bárókkal és lovagokkal indul a király, hozzácsatlakoznak a körülfekvő területek főtisztviselői, köztük a boszniai bán; majd később csak az ország báróit és lovagjait meneszti oda.² A nápolyi hadjáraton a királyt elkísérik a bárók, lovagok, nemesek, akik között volt a nádor, a zágrábi püspök, a budai prépost és mások.³ E hadjáratban vitézül harcol a király allovázmestere.⁴ A litván hadjáraton kitünteti magát a király zászlótartója, s ugyanakkor kődobás éri a király udvarmesterét, aki egyúttal

¹ Sch. Th. 216. l.

² U. o. 221—222. l.

³ U. o. 227. l., F. D. III. 145. 149. l.

⁴ F. D. III. 157.

ispán volt.¹ A boszniai hadjáratra a király nagy sereggel Miklós nádort, Miklós esztergomi érseket, a bárókat és lovagokat küldi.² Zóra elfoglalására Lajos hatalmas sereget mozgósít, melyben a bárók, lovagok, a körülfekvő területek főtisztviselői és más országlakók voltak.³ Kázmér lengyel király segítségére jókora sereggel lovagokat küld.⁴ Erdély keleti határait támadó tatárok ellen a király megbízásából az erdélyi vajda vezérlete alatt nemesek, székelyek és tehetősebb lovagok harcolnak.⁵

Amint látjuk, a hadkötelezettség az ország főtisztviselőit (nádort, vajdát, bánokat), továbbá a főpapokat, a király tisztviselőit (udvarmestert, lovászmestert, zászlótartót), ispánokat, más bárókat, lovagokat, nemeseket és székelyeket terhelte, vagyis azokat, akik hivatalaik, birtokaik, kiváltságaik révén kiemelkedtek. Hogy ezt mily mértékben teljesítették, arról a krónikások nem adnak tudósítást. Az urak, mint p. o. Laczkfi István vajda, csapataikkal a saját zászlajuk alatt harcolnak.⁶ Midőn valamely, a szent koronához tartozó tartományban folyik a háború, akkor a körülötte fekvő tartományok főtisztviselőinek kötelességük benne résztvenni.

Ezen hadsereghez hozzájárultak a király költségén (de sumptibus regis)⁷ fizetett magyar és német zsoldosok (soldati v. stipendiarii),⁸ továbbá külföldiek:⁹ osztrákok és németek,¹⁰ német grófok,¹¹ osztrák és német lovagok.¹²

A fegyvernemek közül a krónikák gyalogosokat, lovagokat és hajóhadat említenek.

A gyalogság kétféle aszerint, amint könnyű vagy nehéz fegyverzetű volt. A könnyű fegyverzetű gyalogosok (brigantes

¹ F. D. III. 163. l.

² U. o. 222. l.

³ Sch. Th. 237. l.

⁴ U. o. 220. l.

⁵ U. o. 224. 240. l., F. D. III. 151. l.

⁶ U. o. 150. l.

¹⁰ F. D. III. 149. l.

⁷ F. D. III. 148. l.

¹¹ Sch. Th. 233. l.

⁸ Sch. Th. 228. 229. 231. l.

¹² U. o. F. D. III. 149. l.

⁹ U. o. 236. l.

v. brigantii,)¹ egy neme volt az ijászoké (balestrarii v. pharetrarii).² A nehéz fegyverzetű gyalogságon a krónikások az általánosan megnevezett fegyvereseket (homines armati³ v. gens armata)⁴ értik, akikhez bőr (barbuti),⁵ esetleg ércsisakosak is tartoztak.

A lovasság szervezetére vonatkozólag a krónikák nem szolgálnak adattal. Annyit említenek róla, hogy a magyarok lovaikon átúsztatják a Brenta folyót;⁶ a litván háborúból visszatérőben átúsztatják az Ethel és hetvennégyezer (?) a Szereth folyót, továbbá, hogy ugyanakkor sok lovuk vesz el.⁷

A hajóhad (navigium) alkalmazását látjuk, midőn Garai Miklós macsói bán védőfalakkal és bástyákkal ellátott hajókon Lojk vajda oláh harcosainak és nyilasainak támadása ellenére a Dunán átszállítja a király seregét.⁸

A katonák ruházatáról a bőrsisakon kívül, melyről viselői nevüket kapták,⁹ nincs szó.

A felszereléshez tartozott a tábori sátor, (tentorium), melynek használatát nyilvánvalóvá teszi az a tény, hogy a boszniai hadjárat alkalmával a kancellár sátrából ellopják a király hiteles kettős pecsétjét.¹⁰

A hadijelvények közül a zászlót és a kürtöt használták. Soós László a Moroczokkal a Richardoch (Contorso) vár legkiemelkedőbb tornyára kitűzi az erdélyi vajda fehér sárkányos zászlaját.¹¹ Bebek István a király zászlótartója oly vitézül védi a király zászlaját, hogy kezében három zászlórudat törnek össze.¹² Belz várára a magyar király zászlaját tűzik ki.¹³

István erdélyi vajda a nápolyi csata előtt riadót fuvat.¹⁴

A fegyverek közül a krónikások csak a kardról, a nyílról

¹ Sch. Th. 240. l., F. D. III. 156. l.

² F. D. III. 157. l.

⁸ Sch. Th. 240. l.

³ Sch. Th. 240. l.

⁹ U. o. 228. l.

⁴ U. o. 234. l.

¹⁰ U. o. 237. l.

⁵ U. o. 228.

¹¹ F. D. III. 150. l.

⁶ U. o. 234. l.

¹² U. o.

⁷ F. D. III. 166. l.

¹³ U. o.

¹⁴ Sonis bellicis perfatis. Sch. Th. 236. l.

és az ostromló eszközökről tesznek említést. A székeleyek a tatárok közül sokat kardélre hánytak;¹ a kegyelmet kérő svábokra a magyarok megvillogtatva kardjukat rátámadnak.² A nyíl az íjások fegyvere volt. A magyarok nyilaitól Belz várában sokan elesetek.³ Az ostromló eszközök általánosságban machina (ostromgép)⁴ és ingenia (ostromszerek) néven említetnek. Ilyenekkel ostromolja Lajos Zárát⁵ és Sacatumot.⁶

A magyar hadsereg szelleme, mint mindenkor, most is lelkes volt, vitézen és elszántan harcoltak. A vitézségben előljár a király, aki harc közben a csapatok között fegyveresen lovagol; Canossa várának ostrománál fegyveresen fel akar menni a létrán a várfalra, de kődobás éri, és súlyos sérülést szenved, amiért a báróktól és lovagoktól szemrehányást kap, mert szerintük ezen tette nem illik a királyi méltósághoz.⁸ Aversa ostrománál nyíllövés éri.⁷ Midőn a második litván háborúból hazajövet az Olt folyónál a magyarok megrémülve kérdik a királyt, hogy mit csináljanak, így válaszolt: Amit én teszek, tegyék mindnyájan. Erre lovát usztatni kezdte, amiben a magyarok is követték.⁹ A vitézségnek kiváló példái továbbá István vajda, aki inkább hősi halált akar halni, mint az ellenség elől meghátrálni;¹⁰ Bebek István oly vitézül küzd, hogy csak akkor hagyja el a csatateret, amikor már nincs más segítő társa.¹¹

De voltak a magyar hadnak fegyelmi vétségei is. Így az első velencei hadjáratban a vezéreket és bárókat a velen-

¹ F. D. III. 151. l.

² U. o. 167. l.

³ U. 164. l.

⁴ Hogy a magyarok ostromgépei mik voltak, a krónikások nem tudósítanak. Valószínű, hogy volt nekik a mai ágyút pótló vetőgépjük (ballista), melynek lövedéke „Swlyok“-nak nevezett fabunkó volt. A litvánok is ilyet használtak, amennyiben a krónikás szerint Belz váruk ostrománál Lajos királyt egy „Swlyok“ földre terítette. F. D. III. 163. l.

⁵ Sch. Th. 222. l.

⁹ U. o. 165. l.

⁶ F. D. III. 145. l.

¹⁰ Sch. Th. 236. l.

⁷ Sch. Th. 228. l.

¹¹ F. D. III. 153. l.

⁸ F. D. III. 158. l.

ceiek megvesztegették s így nem akartak harcolni ellenük, ami felett a király — hogy fel ne ingerelje őket — szemet húnyt.¹ Ezenkívül a második nápolyi hadjáratban a német zsoldosok követtek el árulást s fellázadtak a király és magyar hadserege ellen (*contra regem et gentem suam Hungaricam*).²

A stratégiai intézkedések közül egyet találunk a krónikákban, mely szerint a király a Havasalföldről fenyegető veszély elhárítására Erdély dékeleti részében Szörény, majd később Törösvárat építtette s ez utóbbit nehéz és könnyű fegyverekkel és angol íjászokkal erősítette meg (*genta armata, brigantiis Anglicis*).³

A vezér legtöbbször a király. Ő vezeti a hadat Sándor havasalföldi vajda ellen,⁴ Bulgáriába,⁵ a rácok és moldvaiak ellen,⁶ a lázadó horvátok ellen,⁷ kétszer Velence ellen,⁸ kétszer Apuliába,⁹ kétszer a litvánok ellen;¹⁰ továbbá Károly császár ellen.¹¹ A királyon kívül mint vezérek szerepeltek az erdélyi vajdák: Miklós a moldvaiak,¹² András a tatárok ellen;¹³ Laczkli István Ápuliában;¹⁴ a nádorok: Geleth fia, Miklós szintén Ápuliában,¹⁵ Konth Miklós a velenceiek¹⁶ és a boszniaiak ellen;¹⁷ a bánok közül Péter szlapon bán Morvaországban.¹⁸

Hogy a háborúba való bocsátkozás, mikor a magyarok támadtak, mily körülmekintéssel történt, mutatja Lajos király eljárása. Mielőtt első nápolyi hadjáratára indul, előzőleg követeit, mondhatni kémeket küld nagy pénzüsszeggel, hogy az állapotokat titkon kipuhatolják.¹⁹ Miután ez megtörtént, akkor

¹ F. D. III. 145. I.

⁵ U. o. 239. I.

² Sch. Th. 228. I.

⁶ U. o. 241. I.

³ U. o. 240. I.

⁷ U. o. 221. I.

⁴ U. o. 216. I.

⁸ U. o. 222. 233. I., F. D. III. 145. I.

⁹ Sch. Th. 224. 228., F. D. III. 149. 155. I.

¹⁰ Sch. Th. 236. I., F. D. III. 161. 163. I.

¹¹ Sch. Th. 238. I.

¹⁵ U. o. 148. I.

¹² U. o. 240. I.

¹⁶ Sch. Th. 234. I.

¹³ U. o. 221. I.

¹⁷ U. o. 237. I.

¹⁴ F. D. III. 149. 153. I.

¹⁸ U. o. 239. I.

¹⁹ U. o. 224. I., F. D. III. 147. 148. I.

indítja útnak hadait de hogy a lakosságot meg ne rémítse, nem hirtelen és egyszerre, hanem időközi részletekben hatva-nonként, majd százanként s végre ezrenként.¹

A felvonulás rendezett csapatokban történt.² Az ütközet előtt a csatarendek ékalakban állottak fel; a király illetőleg a vezér buzdító beszédet intézett hozzájuk. Lajos király a tőle és atyjától kapott adományokra emlékeztette hadait.³

A támadás a riadó-megfuvása után⁴ valamely kiáltással (pl. Sancti reges adiuuate nos)⁵ kezdődött s általános és egyöntetű volt, mivel az ellenség erejét megosztani és meggyöngíteni iparkodtak.⁶ Ezt a támadási módot a krónikákban a várak ostrománál látjuk; valószínű azonban, hogy ezt a szabad téren is alkalmazták.

A várak vívásánál arra is törekedtek, hogy a védők ostromgépeivel és különböző hadiszereivel szemben szintén ostromgépeket és más ostromszerket állítsanak;⁷ ezenkívül a vár falaira fölúgni iparkodtak.⁸ A vár ostrománál azonban többször kudarcot vallottak.

A háborukat a magyarok bizonyos kegyetlenséggel viselték. Így a svábokat fejük és kezük levágásával öldösték.⁹

A hadsereg élelmezése valószínűleg mindig megfelelő és kielégítő volt, mert csak egyszer olvassuk, hogy hiány szenvedett, amennyiben a második litván háborúból visszatérőben az orosz havasok között a lovakat falombokkal kénytelenek etetni, az emberek pedig egy héten át babon kívül egyebet nem ettek.¹⁰

A háború sebesültjeit, úgy látszik, még nem kezelték ügyes sebészek, amennyiben a halálosan megölt király lábából

¹ F. D. III. 157. l.

² . . . ordinatis agminibus . . . U. o. 149. l.

³ . . . acies ac cunei ordinati . . . U. o. 145. l.

⁴ Sonis bellicis perflatis. Sch. Th. 236. l.

⁵ F. D. III. 167. l.

⁸ F. D. III. 163. l.

⁶ U. o. 145. l.

⁹ U. o. 167. l.

⁷ Sch. Th. 222. l.

¹⁰ U. o. 166. l.

Laczki István és Wolfhardt tizenkét rántással húzzák ki a nyilat, úgy, hogy minden rántás tépte a húsát.¹ De hogy voltak orvosok, kítűnik Küküllei előadásából, mely szerint Lajos Isten segítségével s az orvosok gondossága következtében elkerülte a halált.²

A foglyokkal való bánásmód humánus volt s a magyar vendégszeretetet s nagylelkűséget dicséri. A fogoly zsoldosokat megvendégelik, azután szokás szerint elveszik tőlük a lovakat, fegyvereket s elbocsátják őket.³ A tatárokat azonban már fogságban tartják.⁴

A háború után Lajos katonáit vitézségük és érdemeik elismerésül bőkezűen megjutalmazta. István vajda megkapja a Dráva és Mura közt fekvő Osztrog és Csáktornya várakat;⁵ Wolfhardtnak adta Óvárt birtokaival és Moson vidékét.⁶ Ezenkívül sok birtokot adományozott és bővített ki az itáliai hadjáratban résztvett báróknak, lovagoknak illetőleg vitézeknek és nemeseknek, akiknek tetteit és szolgálatait a krónikások szerint adományleveleik beszélik el.⁷

A zsoldon kívül hű szolgálataikért a zsoldosok is részesültek jutalmakban,⁸ melyeket azonban a krónikások nem részleteznek; hűségükért vitézi övvel és elismeréssel tüntette ki azon itáliai urakat is, akik őt fegyveres néppel Nápolyig kísérték.⁹

¹ F. D. III. 159. l.

² Sch. Th. 230. l.

³ U. o. 229. 234. l.

⁴ U. o. 221. l.

⁵ U. o. 227. 232. l.

⁶ F. D. III. 153. l.

⁷ Sch. Th. 230. l.

⁸ U. o. 228. 233. l.

⁹ U. o. 224. l.

A gazdasági élet és pénzügy.

(Gabonatermelés. Ipar. Kereskedelem. Használatban levő pénznemek. A kincstár bevételei: szászok és oláhok földbére; az ispánságok és a királyi javadalmak; hadizsákmány. Kiadások: az udvartartás költségei; egyházak javadalmazása; zsoldosok fizetése; követek kiadásai: rendkívüli kiadások. Pénzkezelők.)

A krónikások sokat beszélnek Lajos király költségeiről, megemlékeznek a király néhány jövedelmi forrásáról, de arról épen semmit vagy nagyon keveset szólnak, hogy a király jövedelmeinek közvetett forrásairól: a mezőgazdaságról, iparról és kereskedelemről eléggé gondoskodott volna.

A mezőgazdaságnak legműveltebb neme e korban is a gabonatermelés volt, melyet többször sáskajárások és egerek pusztítottak, ami természetesen éhínségnek lett a szülője.¹ A mezőgazdasági élet hátrányára lehetett a helyenként gyakran pusztító dögvész, mely nagyon megapasztotta a munkáskezek és állatok számát. Mindez szükségessé tette a mezőgazdaság gyarapítását és fejlesztését, amiről azonban a krónikások hallgatnak.

Az ipar felvirágzására jótékony hatást gyakorolhatott a fényűzés, mely a királyi udvarból bizonyára a főurak között is elterjedt. A krónikások az iparágak közül különösen az ércművességet és az építészetet emelik ki. Az ércművesek, milyenek Besztercén is voltak, és az építészek munkája ez időben főleg a templomok, kolostorok építésére és felruházására irányult.

¹ *viguerunt fames diversis temporibus per locustas et mures splicos frugum et aliarum segetum corrodentes.* Sch. Th. 245. l.

Kereskedelmünket elsősorban az a körülmény élénkítette meg, hogy Lengyelország, az aldunai tartományok s az Adriai tengerpartvidék egy kormány alatt egyesült. A kereskedelmet a király is közvetlenebbül pártolta, melynek részint barátságos összeköttetés, részint a külfejedelmekkel kötött szerződések által igyekezett piacot szerezni. Így János minoritánál olvassuk, hogy Lajos a litvánokkal kötött békeszerződésben biztosítja, hogy a magyarok minden vámfizetés nélkül mehetnek Litvániába, ott tetszésük szerinti ideig tartzkodhatnak s minden zaklatás nélkül Magyarországra térhetnek.¹

A gazdasági életnél már több adattal szolgálnak a krónikások a pénzügyről, de még sem annyival, hogy róla tiszta képet nyerhetnénk. Említenek használt pénznemeket, minők a színarany márka, vert arany márka, színezüst márka, az aranyforint és kis dénár.²

1 színarany m. é. = 2 vert ar. m. \times 308 kor. (1 vert ar. m. é.) = 616 korona.

1 vert arany m. é. = 7 bud. ez. m. \times 4 ferto (1 bud. ez. m. = 4 ferto) = 28 ferto \times 11 kor. (1 ferto = $\frac{1}{4}$ bud. ez. m. é = 11 kor.) = 308 korona.

1 színezüst m. é. = 1.5 vert ez. m. \times 44 kor. (1 vert ez. m. é.) = 66 kor.

1 vert ezüst m. é. = 245 gr. \times 18 fill. (1 gr. ez. é) = 44 korona.

1 aranyforint é. = 1 ferto = $\frac{1}{4}$ bud. ez. m. = 11 korona.

1 kis dénár é. = $\frac{1}{366}$ bud. ez. m. = 44 kor.: 366 = 0.13 korona.³

Pénzben s nem terményekben rótták le az adót, mint az ország és a király jövedelmét. Ámde a krónikások gyér-

¹ F. D. III. 161. l.

² Sch. Th. 218. 231. l., F. D. III. 156. l. Voltak nagyobb dénárok grossus (gargas) vagy pondus, de ezekről a krónikák nem tesznek említést.

³ A pénzürtékekre vonatkozó adatokat Dr. Erdélyi L. egyet. tanár úr 1912/13. II. félévi előadásai után használtuk.

tudósításaiból nem tudunk határvonalat húzni az államháztartás és a királyi kincstár jövedelmei között; nem tudjuk megállapítani azt sem, hogy kiket és mily mértékben terhelte az adózási kötelezettség. Az erdélyi szászok a szokott földbért (*census consuetus* v. *terragium*) fizetik,¹ 500 márka átalányban.² A moldvai oláhok vajdái, mint a magyar király hűbéresei a szokott földbérrel pénzbírságot fizetnek.³ A királyi kincstár jövedelmi forrásai közé tartoznak az ispánságok és a királyné falvai.⁴

A jövedelmi forrás egy nemét tette a hadizsákmány, mely állatokból, aranyból, ezüstből, ékszerekből és ruházatból állott.⁵

A bevételekkel szemben a krónikások többet nyilatkoznak a kiadásokról. Itt első helyett foglalnak el az udvar költségei, melyek nem épen csekély összegre rugtak. Özv. Erzsébet királyné nápolyi útjára visz 27000 színezüst márkát, 17000 színarany márkát, majd Lajos utána küld 4000 vert arany márkát.⁶ Ezen összegnek mai értékét nem nehéz kiszámítani, ha tudjuk, hogy:

1 színez. m. é. =	66 K	akkor	27000 színez. m. é. =	1.782.000 K
1 ar. m. é. =	616 „	„	17000 színar. m. é. =	10.472.000 „
1 vert ar. m. é. =	308 „	„	4000 vert ar. m. é. =	1.232.000 „
<hr/>				
Összesen 13.486.000 K				

Enhez járult még kb. félköböl aranyforint és kis dénár.⁷ Tehát Erzsébet királyné útiköltsége óriási volt, ha tekintetbe vesszük azt is, hogy a pénz vevő értéke akkor négyszerese⁸ volt a mainak.

¹ Sch. Th. 216. l.

² Illés i. m. 68. l.

³ Sch. Th. 245. l. ad homagium praestandum obligantur cum censu persolvere consueto.

⁴ U. o. 220. l.

⁵ Sch. Th. 218. l.

⁶ F. D. III. 152. l.

⁷ Sch. Th. 218. l.

⁸ Pannonh. Rendtört. II. K. 191. l.

A második nápolyi hadjáratra a király udvarmestere a királyi költségek fedezésére magával visz több ezer márka súlyú ezüstöt, 2000 vagy annál is több arany és ezüst edényt és sok kincset.¹ A király az egyházi kiközösítés alól való felmentése alkalmával 4000 aranyforintot, mai értékben (1 arany forint = 11 kor.) 44000 koronát helyez szt. Péter oltárára.² De se szeri, se száma azon ajándékoknak, melyeket a királyi udvar részint pénzben, részint tárgyakban az országban vagy azon kívül levő templomoknak és kolostoroknak adott.

Sok pénzt emésztettek fel a király költségén³ fizetett zsoldosok, akiket a király a zsoldon kívül is dúsan megajándékozott.⁴

A követek kiküldése is pénzkiadással járt. Így az itáliai állapotok kipuhatólása végett küldött követek nagy összegű pénzzel⁵ mennek Itáliába.

Rendkívüli kiadást tesznek szükségessé András király érdekében a pápához küldött követek, akik a király s anyja tudta nélkül 44.000 márkát ígérnek,⁶ mely összeg, minthogy ezüst márkák voltak,⁷ mai értékben 1.936.000 koronát tett ki.

A pénzügy kezelői közül csak az adószedőkről (exactores) van szó, akik az egész országban bejárták az ispánságokat, a király és királyné falvait s a kivetett összeget behajtották.⁸

* * *

Küküllei és János minorita többé-kevésbbé hézagos előadásából ezekben igyekeztünk Nagy Lajos korának társadalmi és művelődési képét megrajzolni. A kép vázlatos ugyan, de azért föllelhetők a mozgalmas kor főbb vonásai,

¹ ... multa millia marcarum pondus argenti et vasa aurea et argentea duo millia et eo amplius ac thesaurum nimium F. D. III. 156. l.

² Sch. Th. 231. l.

³ De sumptibus regis. F. D. III. 148. l.

⁴ Sch. Th. 228. 233. l.

⁵ magna pecunia F. D. III. 147. l.

⁶ Sch. Th. 220. l.

⁷ Századok 1893. 103. l.

⁸ Sch. Th. 220. l.

melyek révén hazánk addig el nem ért dicsőség és hatalom magaslatára emelkedett.

Ebben kétségtelenül nagy része volt Lajos király személyének, aki befelé szervezte, kifelé pedig dicsőséges hadjárataival terjesztette Magyarország területét. Lovagias jellemével és bőkezűségével járó tisztelet és népszerűség az ország belső nyugalma biztosította, jótekonysága és adományai pedig előmozdították a magyar társadalomnak már régebben megindult átalakulását, mely részben ő alatta fejeződött be. Az ő szelleme és tudományszeretete előrevitte hazánk szellemi művelődését; fényes udvartartása és számos háborúja a nemzet anyagi erejének és jólétének emelésére készítette.

Lajos személyes tulajdonai és kormányzói ügyessége által emelte a királyság tekintélyét is, melynek megszilárdításáról azonban nem gondoskodott oly intézmények által, melyek nemzeti elemekből származva, tartóságra számíthattak volna. Ilyenül kínálkozott volna az országgyűlések megtartása, melyek kellően szabályozva, meggyöngyíthették volna a gazdag főurak hatalmát.

Igy történt azután, hogy alig húnyt el Lajos, egy lázadás, melyet a féktelen oligarchák szerveztek, a trónt alapjában megingatta, özvegyét Erzsébetet életétől, koronái örökösét, Mária leányát szabadságától megfosztotta, vejét, Zsigmondot, ki Máriával az örökségben osztozott, sokáig tartó háborgások veszélyébe sodorta.

XB 144739

„KOLOZSVÁRI ÉRTEKEZÉSEK“

EDDIG MEGJELENT FÜZETEI:

1. Balogh Albin : *A magyar pénz története az Árpádok korában.* 1912. 60 l. Ára — — — — — 1'50 K.
2. Harkó Gyula : *A pénz története Magyarországon 1526—1608.* 1912. 162 l. Ára — — — — — 3'— K.
3. Dr. Erdélyi László : *Az első állami egyenes adó elmélete.* 1912. 65 l. Ára — — — — — 1'50 K.
4. Lovas Elemér : *Árpádházi b. Margit és kora.* 1913. 184 l. Ára — — — — — 3'— K.
5. Boga Lajos : *Szekelyföld történetirója a XVII. században.* 1914. 81 l. Ára — — — — — 2'— K.
6. Dr. Erdélyi László : *Árpádkori társadalomtörténetünk legkritikusabb kérdései.* 1915. Ára — — — — — 3'— K.
7. Gregorich Izidor : *Társadalom és művelődés Nagy Lajos élettrajzaiban.* 1915. 67 l. Ára — — — — — 1'50 K.